SLOVENSKÁ REČ — časopis Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar. Tajomník redakcie dr. Ladislav Dvonč. Redakčná rada: dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, dr. E. Jóna, M. Marsinová, dr. J. Oravec, dr. Š. Peciar, dr. J. Ružička. — Predplatné na XIX. ročník Kčs 17.—, jednotlivé čísla po Kčs 1.70. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin.

OBSAH

Jóna E., Štylistika v teórii a v školskej praxi — — — — — — — — 161

Darovec M., Stavba vety v románe Petra Jilemnického Kompas v nás — — 165

Pranda A., Jazykové výrazivo a umelecké postupy Karvašových Pokolení — 173

Diskusia

Mihál J., Taras Buľba v preklade Jesenskej — — — — — — — — 186

Posudky a referáty

Ján Kollár, Národnie spievanky I. a II. diel, M. Marsinová — — — — 190

Kniha o překládání, O. Malíková — — — — — — — — — — 193

Slohové úlohy na strednej škole, M. Darovec — — — — — — — — 198

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XIX ČÍSLO 6

EUGEN JÓNA

ŠTYLISTIKA V TEÓRII A V ŠKOLSKEJ PRAXI

Sloh a náuka o slohu, štylistika, neuplatňuje sa v jazykovej výchove u nás v žiadúcej miere. Často sa s trpkosťou spomína, že sa od pravopisu a od základov gramatiky pri vyučovaní slovenčiny ďalej nedostávame. Pri nedávnej diskusii o úprave slovenského pravopisu niektorí horlivci volali po radikálnej reforme, aby sa vraj zjednodušením pravopisu získal čas na učenie skladby a štylistiky. V učebných plánoch a osnovách jednotnej školy a stredných i vysokých škôl pre prípravu učiteľov sloh má svoje miesto, ale i v nich badať neistotu a kolísanie pri zaraďovaní slohu. Neistotu vidieť aj pri riešení problému, či sloh na jednotnej škole zaradiť k jazykovej výchove v užšom zmysle a či k literárnej výchove. Rozpaky pri slohu v školskej praxi súvisia s neujasnenosťou teoretických základov štylistiky a s jej slabou prepracovanosťou.

Staršia štylistika u nás i v cudzine zakladala sa na renesančných antibarbaroch, v ktorých sa vykladalo, ako správne a vhodne používať v konkrétnom prípade vyjadrovacie prostriedky klasickej latinčiny.[1] Podľa latinskej štylistiky vypracúvali sa štylistiky národných jazykov. V nich sa vychádzalo z dvojakého stanoviska: z aktívneho, kde sa skúma, ako čo vyjadriť, alebo z pasívneho, kde sa skúma, čo bolo vyjadrené, ako rozumieť kvalitám hotového prejavu, diela. Z prvého stanoviska vychádzali skúmatelia slohu orientovaní lingvisticky, z druhého skôr bádatelia v literárnej vede. Z moderných lingvistov štylistike sa venoval menovite Saussurov žiak Ch. Bally,[2] ktorý však štylistiku chápe a definuje príliš jednostranne ako náuku o výrazových prostriedkoch reči organizovanej z hľadiska ich afektívneho, citového obsahu. No pri porovnávaní francúzštiny s nemčinou dospel Bally k jemným pozorovaniam o výrazových prostriedkoch francúzštiny. Z rozboru textov vychodí praktická štylistika vo Francúzsku, kde kultúra reči má bohatú tradíciu. Na rozbore literárnych diel zakladala sa tzv. formálna metóda[3] v Sovietskom sväze i štrukturalistické práce zo štylistiky a poetiky J. Mukařovského[4] a i. O štylistike diskutovalo sa mnoho

[1] Porov. V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt.* Praha 1947, str. 12 n.
[2] Ch. Bally, *Précis de stylistique,* 1905. *Traité de stylistique française,* 1909.
[3] Porov. M. Bakoš, *Teória literatúry. Výbor z formálnej metódy.* Trnava 1941.
[4] J. Mukařovský, *Kapitoly z české poetiky,* I.—II. Praha 1941; I.—III, 1948.

v Poľsku,[5] v Čechách,[6] kde popri J. Mukařovskom, B. Havránkovi, Fr. Trávníčkovi a i. v štylistike pracoval najmä V. Mathesius.[7] U nás z lingvistov pracuje v štylistike najmä E. Pauliny, ktorý popri teoretických úvahách o slohu vypracúva i partie o slohu v učebniciach.[8]

Nové obdobie i v prácach štylistických začína sa po známej diskusii o jazykovede v Sovietskom sväze. Dôsledné uplatňovanie marxizmu v jazykovede — ako to žiadal J. V. Stalin — vedie aj v oblasti štylistiky ako jazykovednej disciplíny k pozitívnym výsledkom: vypracúva sa sústava základných pojmov štylistiky,[9] pre praktické potreby, najmä školské, vydávajú sa predbežné syntézy v príručkách[10] a vypracúvajú sa monograficky jednotlivé otázky jazyka umeleckých diel atď.

Popri Rizeľovi otázky štýlu a štylistiky z hľadiska prác J. V. Stalina pokúsil sa riešiť Fr. Trávníček.[11] Sloh podľa Trávníčka je „výběr hotových výrazových prostředků nebo tvoření prostředků nových a mluvnické zpracování všech prostředků v jazykových projevech, sloužících dorozumění v jedné určité oblasti lidské činnosti, za které projevy probíhají". V náuke o slohu vidí náuku „o slohotvorném dění, o slohových rozdílech v konkrétních jazykových projevech". Činnosť, konkrétnu oblasť činnosti pokladá za základného slohotvorného činiteľa; k nemu pristupuje cieľ prejavu i jeho prostredie a pôvodca prejavu ako subjektívny činiteľ proti ostatným objektívnym činiteľom. Akad. V. Vinogradov a iní teoretici ostro rozlišujú štýl jazyka a individuálny štýl. Štýlom jazyka rozumie Vinogradov v podstate štylistické rozrôznenie jazyka,[12] štýlom autora sústavu vyjadrenia svetového názoru príslušného autora. Štylistika jazyka podľa Vinogradova je náuka o synonymike výrazových prostriedkov, kým náuka o individuálnom slohu umeleckej literatúry je súčiastkou poetiky, nepatrí teda do jazykovedy.

---

[5] Porov. K. Budzyk, *Metodologie stylistiky v Polsku,* Slovo a slovesnost III. 1937, 152 n. *Stylistika teoretyczna w Polsce,* Warszava 1946 a i.

[6] V časopise Slovo a slovesnost, VII, 1941 (J. M. Kořínek, Vl. Skalička, B. Trnka).

[7] V. Mathesius, *Řeč a sloh,* v sborníku Čtení o jazyce a poesii. Praha 1942.

[8] E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika,* Martin 1953.

[9] V. V. Vinogradov vo svojich prejavoch pri rozličných príležitostiach naznačuje problematiku štylistiky; porov. Otázky jazykovědy s hlediska prací J. V. Stalina (čes. preklad sborníka prác sovietskych autorov) Praha 1952, str. 319 a i. Túto problematika si všíma i vo svojej kritike Gvozdevovej príručky (Voprosy jazykoznanija 1952, č. 6, str. 136—144). Porov aj články: E. G. Rizeľ, *Problema stiľa v svete trudov J. V. Stalina po voprosam jazykoznanija.* Inostr. jaz. v škole 1952, č. 2, str. 12—21 (preklad v čas. Sovětská věda — Jazykověda III, 1953, 308—316). — L. L. Koloss, *O predmete stilistiky.* Voprosy jazykoznanija 1953, č. 3, str. 93—99 (preklad v čas. Český jazyk IV, 1954, 1—8). R. G. Piotrovskij, *O nekotorych stilističeskich kategorijach.* Voprosy jazykoznanija 1954, č. 1, str. 55—68.

[10] A. N. Gvozdev, *Očerki po stilistike russkogo jazyka,* Moskva 1952. — B. M. Ščerbatskij, *Zaňatija po stilistike v staršich klassach srednej školy.* Moskva 1951.

[11] František Trávníček, *O jazykovém slohu.* Praha 1953.

[12] Podľa staršej definície V. Vinogradova štýl jazyka je „sémanticky uzavretá, ex-

Proti tomuto chápaniu štýlu a štylistiky stavia sa akademik Fr. Trávníček. Vidí v ňom zúženie štylistiky. Náuku o synonymike jazykových prostriedkov pokladá za dôležitú časť štylistiky, ale štylistika zaberá širšiu oblasť. Individuálny sloh autora podľa Trávníčka musí byť predmetom jazykovedy, resp. jej disciplíny — štylistiky, pretože spisovateľ využíva celonárodný jazyk a obohacuje ho.

Ako vidno z uvedeného prehľadu štylistickej literatúry, doteraz sa ešte nepodarilo uspokojivo definovať štýl a vymedziť pojem a obsah štylistiky, pretože sa tu mieša a zamieňa niekoľko hľadísk. Už od V. Humboldta sa tiahne spor o tom, či na jazyk sa treba dívať ako na čosi hotového, ako na dielo (grécky *ergon*), či ako na ustavičnú činnosť (gr. *energeia*). Toto rozlišovanie je potrebné predovšetkým pri slohu. O štýle čiže slohu v najširšom zmysle možno hovoriť pri hotovom diele, v oblasti reči pri hotovom jazykovom prejave, pri konkrétnom literárnom diele umeleckom alebo náukovom. V tomto širokom ponímaní možno sa uspokojiť s definíciou V. Mathesiusa,[14] podľa ktorej štýl (sloh) je „individuální a jednotící ráz záměrně provedeného díla". „Slohem rozumíme v oblasti slovesné význačný způsob, kterým je užito nebo se obvykle užívá vyjadřovacích prostředků jazykových ke konkretnímu účelu."[15] Základnou úlohou štylistiky ako jazykovednej náuky o slohu je teda študovať, analyzovať konkrétne jazykové prejavy. V zacielení na konkrétnu náplň jazykového prejavu, jeho častí (kapitol, odsekov), vety a pomenovania je špecifičnosť štylistiky proti ostatným jazykovedným disciplínam, najmä gramatike a lexikológii.

„Charakteristická črta gramatiky je, že podáva pravidlá o ohýbaní slov, pričom nemá na zreteli konkrétne slová, lež slová vôbec bez akejkoľvek konkrétnosti; gramatika podáva pravidlá o tvorení viet, pričom nemá na zreteli nejaké konkrétne vety, povedzme konkrétny podmet, konkrétny prísudok ap., lež vôbec každú vetu, bez ohľadu na konkrétnu formu tej alebo onej vety. To znamená, že gramatika abstrahuje od jednotlivého a konkrétneho či v slovách, či vo vetách a všíma si to všeobecné, čo je základom ohýbania slov a spojovania slov do viet, a vyvodzuje z toho gramatické pravidlá, gramatické zákony. Gramatika je výsledkom zdĺhavej abstrakčnej práce ľudského myslenia, ukazovateľom obrovských úspechov myslenia."[16]

---

presívne obmedzená a účelne organizovaná sústava prostriedkov vyjadrovania, ktorá zodpovedá tomu alebo inému žánru literatúry alebo písomníctva, tej alebo inej sfére spoločenskej činnosti (napríklad štýl úradno-odborný, štýl kancelársky, telegrafický ap.), tej alebo inej situácii (napr. štýl slávnostný, štýl zdôraznenej úctivosti ap.), tomu alebo inému charakteru jazykových vzťahov medzi rôznymi členmi alebo vrstvami spoločnosti." V. V. Vinogradov, *O zadačach istorii russkogo jazyka, preimuščestvenno XVII—XIX st.* Izv. AN SSSR, Otd. lit. i jazyka, Moskva 1946, 225. Citované podľa sloven. prekladu článku A. J. Jefimova, *Niektoré otázky vývoja ruského spisovného jazyka XIX. storočia a začiatku XX. storočia.* ČSI 1953.

[14] V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt.* Praha 1947, str. 12.

[15] V. Mathesius, *Řeč a sloh.* Čtení o jazyce a poesii. Praha 1942.

[16] J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy.* Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Bratislava 1950, str. 19.

Tak isto lexikológia študuje slová a pevné spojenia slov, ich významy a vzťahy po abstrahovaní a zovšeobecnení konkrétneho ich používania.

Štylistika sa buduje na výsledkoch oboch týchto základných jazykovedných disciplín, aplikuje tieto výsledky pri rozbore jazykových prejavov a pri ustaľovaní zásad o používaní gramatických a lexikálnych prostriedkov pri prejavoch.

Pravda, ak štylistika má byť jazykovednou disciplínou, nemôže ostať pri jednotlivom, musí nevyhnutne smerovať k všeobecnému, od rozboru a charakteristiky jednotlivých, individuálnych prejavov, od slohových útvarov cez slohové druhy až k štýlom jazyka (v oblasti umeleckých prejavov od štýlu diela k štýlu autora a literárneho druhu alebo umeleckého smeru). Štýly jazyka sú v oblasti slovesného slohu najvyšším zovšeobecnením a abstrakciou.

Od analýzy konkrétnych prejavov, v ktorých sú použité isté slohové prostriedky, dospejeme k syntéze, k určeniu tých prostriedkov, ktoré sa v istom druhu prejavov obvykle používajú, t. j. dospievame k pojmu štylistickej normy a k pojmu funkčného slohu. Takto ponímaná štylistika podáva všeobecné zásady a pravidlá o spôsobe použitia jazykových prostriedkov v konkrétnom prejave, t. j. o výbere prostriedkov a o ich skladaní podľa cieľa, spôsobu (ústne či písomne), prostredia i podľa oblasti ľudskej činnosti, pri ktorej prejav prebieha. Takto ponímanú štylistiku možno deliť na dve časti: na elementárnu štylistiku (výber slov a stavba viet i odsekov v jednotlivých štýloch jazyka) a na kompozíciu (základné slohové druhy a útvary).

U nás po B. Havránkovi[17] ustálilo sa rozlišovanie štyroch základných štýlov spisovného jazyka: hovorového (konverzačného), prakticko-odborného, vedeckého a umeleckého. Popri týchto hlavných štýloch pri podrobnejšom vypočitúvaní hovorilo sa o štýle novinárskom, obchodnom, administratívnom atď. Fr. Trávníček vo vyššie citovanej práci teraz rozlišuje šesť základných druhov „spisovných slohov": 1. sloh odborný, a to vedecký i praktický, 2. novinársky, 3. rečnícky, 4. úradný, 5. spoločenský a 6. umelecký. A. I. Jefimov[18] myslí, že nemožno skúmať vývin štýlov spisovného jazyka oddelene od vývinu žánrov literatúry. Na žánrovom princípe delí štýly spisovného jazyka na: 1. umelecko-beletrické, 2. spoločensko-publicistické, 3. štýly vedeckého výkladu, 4. štýly odbornotechnické, 5. epištolárne. Je zrejmé, že počet základných štýlov spisovného jazyka treba osobitne premyslieť.

V štylistike je ešte mnoho otázok neriešených, diskutabilných, ale už sa nám črtá jej obsah i rozsah zreteľnejšie, keď sa vychodí dôsledne z marxistického chápania otázok jazyka, ako ho naznačil J. V. Stalin. Prípravou

[17] B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura.* Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha 1932, str. 32 n. Havránek tu, pravda, osobitne rozlišoval funkčné jazyky a funkčné štýly.

[18] A. I. Jefimov, *Nekotoryje voprosy razvitija russkogo literaturnogo jazyka XIX — načala XX vv.* Voprosy jazykoznanija 1954. č. 4, str. 22 n.

pre vedeckú štylistiku slovenského jazyka musia byť mnohé rozbory jednotlivých prejavov.

Pre slohovú výchovu z nového chápania štylistiky vyplýva, že sa nemôžeme uspokojiť len s opisom jednotlivých prejavov, ako ich podávajú naše doterajšie príručky. Treba nám vypracovať skutočne praktické cvičebnice, v ktorých by sa ukázali všetky slohové prostriedky nášho jazyka ako možnosti a predpoklady pre slohové tvorenie, pre produkčný sloh. To je jedna cesta slohovej výchovy.

Druhá cesta ide cez pozorovanie, rozbor a napodobnenie vzorných slohových prác, diel našich klasikov i súčasných autorov — majstrov slova, a to umelcov i vedcov.

Pri slohových cvičeniach v našich školách treba využiť oba spomenuté spôsoby, lebo len tak dospejeme k vysokej úrovni slohových prejavov, kde by sa náležite podľa druhu prejavu uplatnili základné vlastnosti slohu: jeho pravdivosť, jasnosť, presnosť, účinnosť, rozmanitosť a krása.

MILOSLAV DAROVEC

STAVBA VETY V ROMÁNE PETRA JILEMNICKÉHO KOMPAS V NÁS

Dielo Petra Jilemnického znamená vo vývine slovenskej literatúry medzník, od ktorého sa datuje éra literatúry nového typu, stojacej úplne v službách najprogresívnejších zložiek našej spoločnosti. Bol to Jilemnický, ktorý popri Fraňovi Kráľovi, svojom vernom druhovi, ako prvý v histórii našej literatúry správne pochopil poslanie spisovateľskej práce, poslanie čestné a nanajvýš zodpovedné. Socialisticko-realistická metóda jeho umeleckej práce je výsledkom dokonalého poznania a správneho, marxistického hodnotenia faktov nášho spoločenského diania a vynikajúcej schopnosti jeho stvárnenia vo forme umeleckého obrazu. Jilemnický žil v stálom kontakte s naším ľudom, v bezprostrednom dotyku s neblahou sociálnou skutočnosťou kapitalizmu. A práve preto, že zo skúseností nadobudnutých pobytom v Sovietskom zväze poznal východisko z ťažkého postavenia pracujúcich, neúnavne pomáhal ako spisovateľ a komunista pri ideologickej príprave našich robotníkov pre rozhodný boj s vykorisťovateľmi. Sovietsky zväz bol mu žiarivým vzorom novej spoločnosti a preto považoval si za prvoradú úlohu oboznámiť náš ľud s jeho svetlou prítomnosťou a krásnymi perspektívami do budúcnosti, opodstatnenými dovtedajšími skvelými budovateľskými úspechmi. Dôkazom toho sú jeho romány, zachytávajúce sovietskych budovateľov socializmu: Zuniaci krok, Kompas v nás a kniha reportáží Dva roky v krajine Sovietov. Presvedčivosť a pôsobivosť Jilemnického obrazu života sovietskeho ľudu podporovaná je jeho vynikajúcim štylistickým majstrovstvom, prezrádzajúcim hlboký citový vzťah autora k zobrazovanej skutočnosti a podmaňujúco vplývajúcim na čitateľa.

V tomto príspevku sa pokúsime ukázať, v čom spočíva sila a osobitnosť Jilemnického štýlu v knihe Kompas v nás. Tento román je posledným a možno povedať vrcholným dielom Jilemnického predvojnovej tvorby. O jeho hodnote a význame hovorí skutočnosť, že bol r. 1937 poctený v literárnej súťaži Družstevnej práce prvou cenou. Jilemnický práve tým, že v časoch, keď hrozba fašizmu ťažko doliehala na naše národy, ukazuje na mierumilovný, radostný život sovietskeho ľudu, vyjadruje presvedčenie, že v Sovietskom sväze treba vidieť záštitu našej slobody, verného ochrancu, na ktorého sa možno spokojne oprieť. Svojím dielom chcel preniknúť k srdcu nášho človeka, vzbudiť v ňom nadšenie a lásku, citový vzťah k mohutnej krajine socializmu a mieru. A že sa mu to podarilo, za to vďačí vysokému umeleckému majstrovstvu, s akým podáva pravidelné fakty o sovietskej skutočnosti.

Už sama kompozícia Kompasu, vo vývine slovenskej prózy jediná svojho druhu, je výrazom autorovho ideového zámeru pozorovať dva spoločenské systémy, kapitalistický a socialistický. Paralelou obrazu hmotnej i duševnej biedy človeka na jednej strane a oslobodenej osobnosti na strane druhej ukazuje autor na prednosti socialistického zriadenia pred kapitalistickým. Tento všeobecný záver jasne vyplýva z konkrétnych obrazov Kompasu, skladajúceho sa v podstate z troch námetov: túžba po bohatstve, láska a domov, ktoré však sú len rôznou formou odpovede na tú istú otázku: za akých okolností môže sa cítiť človek dokonale slobodným a šťastným. Na túto otázku odpovedajú tri dvojice noviel.

Kompas v nás svojou kompozíciou vymyká sa vlastne z bežného typu románového útvaru. V liste priateľovi autor o tom píše: „Trápím se formou, nebude to vůbec román, nebude se to myslím vůbec podobat ničemu, co jsem dosud napsal."[1] Dielo je cyklom šiestich noviel, resp. rozprávok, z ktorých tri sú reprodukciou reči vystupujúcich osôb a tri rozpráva sám autor. Predmetom reči kaukazských horalov sú spomienky na minulosť osetínskeho ľudu; autor rozpráva o živote Slovákov. Aktívnymi činiteľmi vo voľbe námetov sú horali. To vyplýva z toho, že z troch dvojíc noviel vždy prvú z dvojice rozprávajú oni. Autor sa tematikou len prispôsobuje. Sám názov rozoberaného diela je skutočne priliehavý a dokonale vystihuje ústrednú myšlienku autora i horalov. Toto si autor plne uvedomoval prv, než začal na knihe pracovať ako vidno zo spomínaného listu: „Opravdovou literární práci, novou knihu, jsem zdaleka ještě nezačal. Základní koncepci jsem si už ujasnil, mám — proti zvyku — už i název, myslím, definitivní, ale pracovat na ni začnu o hodně později."[2]

Spojovacie články medzi jednotlivými novelami obsahujú poukazy na umiestenie rozprávajúcich, podanie úvahy o predchádzajúcej novele a uvedenie rozprávajúceho nasledujúcej novely. Tieto spojovacie články spolu

[1] Var 1952, str. 408 (úryvok z listu P. Jilemnického redaktorovi J. Dvořákovi zo 6. IX. 1935).

[2] Tamže, str. 407.

s úvodom k prvej novele a epilógom vytvárajú rámcovú novelu; vo vzťahu k nej sú jednotlivé novely podradenou zložkou celkovej stavby Kompasu.

Kým na jednej strane reč horalov zodpovedá vlastnostiam vyprávacieho slohu (stručné rozpovedanie určitého príbehu s rýchlym dejovým spádom), autorove novely strácajú charakter vyprávania. To znamená, že spojovacie články, v ktorých sa naznačuje, že v uvádzaných novelách ide o ústny jazykový prejav, majú svoje logické odôvodnenie iba pri uvádzaní rozprávok horalov. Pri uvádzaní autorových noviel majú len pomocnú kompozičnú úlohu. Nie je totiž mysliteľné, aby sa v ústnom jazykovom prejave podával určitý príbeh v takej forme, ako ho podáva autor. Sú to napr. dlhé opisy prírodných scenérií hneď na začiatku novely, husté popretkávanie deja úvahami, používanie zložitých obrazných pomenovaní a dlhých súvetí. Kým v reči horalov opisujú sa len deje, ktorých bol rozprávajúci priamym svedkom, v reči autora to tak nie je. Jilemnický zobrazuje totiž i vnútorný život svojich postáv, ba možno povedať, že sa naň v prvom rade zameriava. Kompas vyznačuje sa majstrovskou psychologickou analýzou hrdinov, zobrazovaním vnútorných protirečení vývinu charakterov, pričom autor nezaviazol v samoúčelnom psychologizme. Ďalším rozlišovacím znakom rozprávok horalov od noviel autorových je fakt, že Jilemnický v priebehu rozvíjania sujetu hodnotí zobrazovanú skutočnosť či už sám, bezprostredne, alebo ústami hrdinov.

Oba spomínané kompozičné zjavy vyžadujú si osobitný štýlový druh — ú v a h u. Sú to práve úvahové prvky, ktoré vytvárajú jednotu štýlu všetkých noviel ako odrazu jedného cieľa. Sloh Jilemnického noviel je priam preniknutý úvahovými pasážami, ktoré sa nadväzujú na prvky dejového plánu, podávajúc ich hodnotenie. Stačí nepatrný opisný alebo dejový detail, aby naň autor pripojil dlhšiu úvahu. Ukážeme si to na príklade:

> Stáli sme práve pri Ľudovom hrobe. Viazanička suchých kvetov, pri hlave kameň s červenou hviezdou. To bolo všetko.
>
> Bolo to všetko?
>
> Nebolo to ešte aj pôsobenie prenesenej sily, ktorá mení žiaľ na radosť, porážku na víťazstvo, smrť na život? Nepremenila sa slzavá bolesť, ktorú som videl pred rokmi v Petrových očiach, na krásne odhodlanie, s ktorým sa Ľudov brat pobral do ďalšej roboty? Nie je snáď v slávnostnom dyme, ktorý veje z komínov, v hukote dielní, v zeleni záhrad, v tôni topoľových alejí a parkov i kus zásluhy nešťastného chlapca, ktorý zomrel na týfus? Všetci, ktorí stáli vtedy nad jeho mŕtvym telom, mohli si prisľúbiť: Nepovolíme!... (409)

Sústredenosť čitateľa na úvahové časti novely je podporovaná tým, že autor nezvyšuje dejové napätie skrytou zápletkou, neobracia pozornosť čitateľa na rozlúštenie tajomstva. Čitateľ sleduje udalosti odhalene až po konflikt, ktorý je logickým následkom nezakrývaných protikladov medzi starým a novým.

Vzhľadom na spád a rýchle striedanie dejov sú spomínané zjavy retardačným činiteľom. No keďže je táto metóda dôležitým prostriedkom obrazného vyjadrenia základnej idey, je otázka retardácie druhoradou.

Túto nevýhodnú stránku svojho postupu tlmí však autor tým, že v mo-

tívoch vonkajšieho kontextu, ktoré obyčajne majú charakter statického opisu, využíva dynamické prvky, čím vznikajú popri hlavnom dejovom pláne ešte krátke vedľajšie deje. Tak je to napr. pri výstavbe prírodných motívov. Z povedaného vyplýva, že dynamická línia noviel je jednak zoslabovaná objektívne daným retardačným činiteľom hlavného dejového plánu, jednak zosilňovaná zámernou dynamizáciou statických motívov. To znamená, že protiklad v dynamike medzi vnútorným a vonkajším dejovým kontextom nie je ostrý, že v Kompase niet rušivejších prechodov od statiky k dynamike a naopak.

Týchto niekoľko poznámok o charaktere kompozície Kompasu nám pomôže vysvetliť štylistické zvláštnosti Jilemnického vety.

Vychádzajúc z faktu, že Kompas v nás v podstate obsahuje útvary kompozične sa zaraďujúce do dvoch kategórií, musíme túto diferenciáciu vidieť i v oblasti vety, jej zloženia a vzťahu k inej vete.

Charakter vety horalov je určovaný čisto epickým zameraním ich reči. Rozprávajúcimi sú tri osoby, zástupcovia troch po sebe idúcich generácií. Autor jemne diferencuje stavbu ich vety. Najjednoduchšia je veta najstaršieho príslušníka rodiny, deda Toto. Jeho reč, charakterizujú krátke vety. Výraz je uvoľnený, pretože autor nepoužíva prostriedky, ktoré by ho zomkýnali (prechodníky, podraďovacie spojky). Spád deja je rýchly, reč vzrušená, dialóg úsečný. Štylistickým výrazom týchto faktov je krátka jednoduchá veta a hojné využívanie zvolacích a opytovacích viet. Len koniec vyprávania vyznieva v kratučkú úvahu, obsahujúcu porovnanie prítomnosti so zašlými časmi. Ani v tejto časti, hoci by sa to čakalo, nevyskytujú sa zložené vety, ktoré by boli prostriedkom na vyjadrenie vzťahov, charakterizujúcich úvahový štýl.

> A od tých čias sa všetko zmenilo. Dždeželavov rod vymrel, prišla naň choroba, už ho niet. I staré časy zanikli. Hľa, naša veža sa už tiež rozpadá. Rody nedbajú na svoju česť. Všade sú len mladí ľudia, sami „súdruhovia". Od starca nikto rady neprijme. Nikto nepočúva na naše slovo. Všetci sa pomiešali. A každý, komu sa len zachce, chodí si po našom Kaukaze ani po svojej sakli. To nie je dobré. Uvidíte... nie je to dobré. Vždy vám to hovorím. (23)

Čisto epicky je zameraná i reč Čermenova. Naproti spomínanému typu vety Čermen narába už syntaktickými prostriedkami, ktoré charakterizujú reč intelektuála. Rozprávajúci používa prechodníkové väzby na vyjadrenie súčasných dejov, súvetia sú už dlhšie, vyskytujú sa v nich i podradené vety.

Veta v priamom rozprávaní autorovom má podstatne inú stavbu ako v reči horalov. Podmienená je činiteľmi, na ktoré sme poukázali pri kompozícii.

Vnútorný myšlienkový svet postáv s množstvom protikladov, prejavujúci sa v líčeniach duševných stavov, sa typicky zvýrazňuje v hojnom využívaní tzv. vnútornej reči, ktorá je účinným prostriedkom dosahovania intenzity pri zachytávaní duševných stavov v danej situácii. Vnútorná reč pomáha pri vykresľovaní protikladov v myslení a je silným dynamickým pro-

striedkom v statických častiach. Svojou intenzitou zobrazenia procesu myslenia blíži sa vonkajšej — priamej reči. Jednou z príčin je to, že sa v nej vyskytuje veľa seba veľa zvolacích a opytovacích viet, citovo podfarbených, vystihujúcich zmätok v mysli a vzrušujúce stavy a dramatizujúcich ich opis.

Či je to zlé, byť riadne poistený? A môže za to, že sa im nepritrafilo odísť na majer? Môže za to, že Jozef prehajdákal svoje najlepšie roky vo svete, na domov ani korunou nespomenul a teraz sa vracia na hotové? Akým právom? Hoci by bol aj sto ráz bratom, akým právom? (51)

Blázon by bol, aby požičal vedro! Pred troma rokmi tiež tak: požičal vedro Kozákovi, potom z neho zas napájal svoje kone a napokon ich musel zastreliť. A aké kone! Najlepšie z celej dediny! Či môžeš kozákovi veriť? (181)

O nadnesenosti vnútornej reči do blízkosti reči priamej svedčia jasne príklady, pri ktorých vnútorná reč prechádza v priamu, čiže prvá časť jazykového prejavu je zobrazením myšlienky, druhá jej vyslovením.

Hľa, — Vendel kričí: zem! zem! — a jednako nebola by mu naničˇ, prišla by do hriešnych rúk, lebo je slepý. No až otec umrie, Vendel dostane zem, bude to jeho vlastníctvo, nie ako v Rusku: ozajstné vlastníctvo! A jednako len: tma v žalúdku, v hlave, v srdci...

... väčšia bieda ako u tých, čo zeme nemajú, len svoje ruky! (125)

V prvej časti uvedeného príkladu zobrazuje sa myšlienka Jozefa Haviara (vnútorná reč). Druhá časť, ktorej začiatok je náležite interpunkčne zvýraznený, vyslovuje koniec tej istej myšlienky (priama reč). Podobne je to v nasledujúcom príklade, kde obsah myšlienky je podnetom pre vyslovenie asociovanej predstavy priamou rečou:

A Jozef vidí: Macek sa díva k oblohe, a keď nad ním prebrnkne veselý párik žltochvostov, usmeje sa a povie: — Už sa nosia! Len nech je ich čím viac. Aspoň nám oberú húsenice.

Jozef si takto spomenul na Macka a potom vravel: „Vendel včera zráňal na povale žŕdkou hniezda žltochvostov, že vraj kynožia strechu." (140)

Uvedené príklady sú príspevkom k typizácii kladného hrdinu. Vyjadrujú intenzitu jej myšlienkovej činnosti, ktorá je spontánnou reakciou na vonkajšiu skutočnosť.

Druhým momentom podobného druhu, na ktorý hodno upozorniť, je vytváranie viet naladených na úroveň myslenia postavy. Všimnime si, ako autor vystihuje spôsob myslenia malej Bertiny:

A každou novou chvíľou zdá sa jej, že vyrastá Jurko vysoko nad ňu, hľaď — už má hlavu zarovno s Holazňami a ak teraz povie ešte nejaké čudné slovo, ó, to už sa zmení celý svet! Jurko, zdá sa jej, môže všetko, môže povedať iba jedno slovo a Bertina sa ocitne tam, kde ešte nikdy nebola, kde bude... ach, veď ona ani nevie aké by to mohlo byť, naisto všetko čudné, možno, že ľudia tam budú chodiť po hlave, husi budú zapriahnuté do voza a poletia s ním ponad záhrady, kobyla vysedí kurence a potok bude tiecť hore vŕškom. A ešte to nie je to pravé... (72)

Príklad je ukážkou zvláštnosti detského myslenia, formálne zvýrazneného dlhým súvetím, obsahujúcim myšlienkovo diferencované celky, prechodom z jedného typu vety do druhého a trojbodkami ako interpunkčného naznačenia nesúrodosti a nedokončenosti myšlienky.

Autorovo stanovisko ku skutočnosti je vyjadrené najmä v úvahových častiach, v ktorých Jilemnický hodnotí zobrazovanú skutočnosť. Obsahom

tohto hodnotenia je konfrontácia skutočnosti reálnej a ideálnej. Štylistickým výrazom tohto postupu je využívanie podmienkových viet. Napr.:

Keby tie vrchy boli chlebové, už dávno nebola by z nich ostala ani len kôrka. (29)

Hľa, Vendel sa nazdáva, že by bol celkom iným človekom, keby bol bohatým a mal veľa zeme. Že by bol pánom a že by sa vtedy celý svet zmenil a on v ňom. Blázon! Nebolo by nič — len ešte viac vynikli by jeho vlastnosti, bol by pomerne menej múdry, bol by bezočivejší, skúpejší, surovejší a ukrutnejší. .. (125)

Uvedené podmienkové vety sú určované tematikou rozoberaného diela a autorovým ideologickým zameraním. Autor nimi nepriamo hodnotí opisovanú skutočnosť. Tak napr. vo vete „Keby tie vrchy boli chlebové, už dávno nebola by z nich ostala ani len kôrka" je nepriamo vyjadrená charakteristika sociálnych pomerov, v ktorých sa odohráva dej novely. Z týchto implicite vyjadrených charakteristík vybadáme zároveň autorov vzťah k opisovanej skutočnosti. Už samotný fakt, že autor podmienkovými vetami stavia do protikladu skutočnosť reálnu a podmienenú, nám hovorí, že on i jeho postavy stavajú sa k opisovanej skutočnosti kriticky, hľadajú z nej východisko.

Správne hodnotenie skutočnosti predpokladá jej hlboké a všestranné poznanie. To sa v Jilemnického reči prejavuje sústredenosťou na detail. Autor, chcejúc zachytiť skutočnosť v celej šírke a hĺbke, podáva o jednotlivých predstavách vyčerpávajúce obrazy, preto jeho veta je obsahovo široká a nasýtená. V snahe skoncentrovať jeden motivický celok do jednej vety, vytvára Jilemnický dlhé, široko rozvetvené, často myšlienkovo nejednotné súvetia, v ktorých sú veľmi časté vložené vety najrozmanitejších druhov. Napr.:

Haviar vidí z výšku, slnkom zaliateho, zelenú dolinu v kruhu hôr, na ich hrebeni, skôr na brehu vzdušného oceána, pasie sa teliatko s bielou hviezdičkou na čele a plavovlasý pastierik (ozaj, je to Jozef?) roztína vzduch lieskovým prútom. (48)

Videl sa ako mládenec, splašený trocha vojnou a všetkým, čo prehrmelo mladou hlavou ani búrka a povíchrica, prišiel na Moravu; prvý čas potĺkal sa, ako sa len dalo, neskoršie sa dal k murárom. (67)

Dĺžka súvetí so široko rozvitými vetnými členmi v jednotlivých vetách prinucuje autora opakovať vetné členy z predchádzajúcich viet, stavať súvetia do nadstavovaného reťazca, s cieľom vytvoriť logické vzťahy medzi jednotlivými vetami. Napr.:

Veď hľa — kamenné mólo, poctivá hrádza z poctivej žuly, vystrčená ďaleko do mora, s maličkým majákom na konci, mólo, ktoré môžeš tisíc ráz prejsť, krokmi premerať, mólo, ktoré ostatne pozná v Anape každý psík, toto mólo, myslí si Eva, vyzerá teraz na rozlome večera a noci ako obrovská, vystretá ruka. (221)

Interpunkčným zvýraznením myšlienkovej rozdielnosti častí zloženej vety je nadmerné používanie pomlčiek. Autor podáva v rámci jedného súvetia expozíciu i jadro určitého motívu, a obe časti oddeľuje pomlčkou:

Stáli na otcovskom dvore, no bolo im, ako keby stáli pred Mackovie domom — slnce svieti a opiera sa do čistých, naličených stien, okná sú dokorán otvorené... (140)

Napriek tomu, že všeobecne v umeleckom slohu sa veľmi málo používajú zátvorky, v Kompase siaha autor i za týmto prostriedkom, najmä s cieľom

interpunkčne vyznačiť dodatočné vety, vyjadrujúce skratkové postrehy udalostí predchádzajúcich vlastnému deju:

Nie, nepresťahovali sa na povalu, priniesli si zo stanice najnutnejšie veci (ostatné po svete rozpredali aj rozdali), postele, stôl, dve stoličky, skriňu... (61)

Jurko sa cítil zahanbený, nie preto, že nevedel, čím by „podsypal" kuru (veď ani v tehelni, ani u Mackov nemali jedinej kury!)... (75)

Jilemnického zložená veta má v podstate tendenciu k parataxe, ktorá je charakteristickým znakom vety ľudovej reči. V priraďovacom súvetí radia sa voľne k sebe jednotlivé hlavné vety, z ktorých posledná je pripojená k predchádzajúcim spojkou „a". Parataktickú tendenciu vybadáme napr. z týchto príkladov, kde nejde o čistú parataxu:

... bol by sa hnal ako na paripách s ohnivými nozdrami ta, za tým dymom, ktorý sa možno vyvalil práve z komína otcovského domu. Tak mu bolo. (53)

Ešte si budú myslieť, že vás prehovárame na svoju stranu... takí sú. (117) ... padajú na seba krížom (konáre), lámu sa a hnijú v mámivej tme pri zemi, ku ktorej keď privoniaš, zamdlieš, Taká je! (179)

Avšak tým, že autor podrobne popisuje vlastnosti osôb a okolnosti dejov, sú časté v súvetí aj vedľajšie vety predmetové, prívlastkové a najmä príslovkové, súvisiace s množstvom prirovnaní. Prirovnania majúce formu vedľajšej vety príslovkovej sú v Kompase veľmi časté. Ich účelom je nepriamo vyjadriť zložitý duševný stav autora a postáv. Často sa viažu na neosobnú slovesnú konštrukciu *(bolo mi, bolo mu)*. Ich význam je rozplývavý, pretože na rozdiel od slovného typu prirovnaní nevyjadrujú stav priamo, ale ho len naznačujú. Uvádzajú sa prirovnávacími spojkami „ako keď", „ako keby".

Bolo im, ako keby mali byť pyšné na to, že ony prvé videli Jozefa Haviara... (58)

Bolo jej, ako keď ktosi rozdrapí oponu, pred ktorou dosiaľ žila... (268) ... a bude treba pomôcť, ako keď berieme decko na ruky. (97)

Obsahová nasýtenosť Jilemnického vety prejavuje sa predovšetkým v hromadení rovnakých vetných členov, hlavných i rozvíjajúcich, holých i rozvitých, viažúcich sa do priraďovacieho skladu.

Veľmi jasne sa to zračí najmä v spôsobe rozvádzania deja. Popri opisných podrobnostiach, podávajúcich okolnosti a vlastnosti deja, zaujímavé je hromadenie dejov a úkonov prebiehajúcich v tom istom čase. Spomenuté prípady sledujú cieľ rozložiť deje príliš komplexné, resp. detailne vystihnúť duševné stavy.

Badali, že na Vincových sluchách akoby vyskočila tuhšia červeň, stískal škrane a prekladal akosi netrpezlivo ruky pod stolom, niet pochybnosti o tom, že rozmýšľal. (197)

Hobľuje, prejde hoblíkom dva-tri razy dosku a zasa stojí, mraští čelom a díva sa do prázdna, rozmýšľajúc. (146)

Z uvedených príkladov vidno, ako podrobne autor rozoberá jednotlivé zložky určitého dejového celku. Aby naznačil ich splývavosť, kladie ich do jedného súvetia. Pomocou splývavých dejových detailov názorne vystihuje duševné stavy osôb — opisom ich konania (intenzívne rozmýšľanie). K vystihnutému stavu pripája i jeho konštatovanie, ktoré je už viac-menej zbytočne-formálne.

Snahu o obsahovú detailnosť vystopujeme i v hromadení podnetov viažúcich sa na ten istý prísudok. Aby autor dosiahol náležitú, všeobecnú gramatickú zhodu medzi podmetmi s rozdielnymi gramatickými kategóriami a prísudkom, zhrnuje jednotlivé konkrétne pomenovania do jedného všeobecného (všetko), čím dosiahne žiadaný predpoklad.

Rozličné ohľady k rodičom, vôľa zlomiť bratov odpor, vedomie, že tu, na tomto kúsku zeme je pre rodinu aká-taká zábezpeka, kým svet, bárs aj obydlený mnohými dobrými ľuďmi, neposkytuje mu predsa nijakých práv, to všetko stavalo sa medzi neho a krásny Mackov list. (142)

Ale to rozpätie rokov, ktoré vždy delí deti od rodičov, rozdiel prostredia, ktoré ich formovalo a zážitky, ktoré na nich nechali pečať, obrovský nepomer životných skúseností, poznania a záverov, to všetko je ako múr... (142)

Inou zvláštnou formou hromadenia vetných členov je opakovanie predchádzajúceho vetného člena, zosilneného o prívlastok a kladeného do polohy apozície. Účel tejto metódy vidíme v postupnom, akoby dodatočnom zosilňovaní základného významu. Tento štylistický prostriedok je častým zjavom vo vyprávacom slohu.

Len ten hlas ešte z diaľky znie, chlapčenský hlas, dupot rozveseleného teliatka... (48)

Závideli Bertine, že ide so strýkom a spolu s ním tíska detský kočík s cifrovanou košatinkou — kočík, aký ešte nikdy nevideli. (58)

A z diaľky, z veľkej diaľky slabo zahrmelo. (126)

Vyššie spomenuté príklady sú svedectvom o tom, že Jilemnický obľubuje dôkladný opis a analýzu javov skutočnosti, ktorú čitateľovi predkladá vo forme umeleckého obrazu. Deje sa to celkove na úkor dynamickej línie vety. Aby ako-tak stlmil túto nevýhodnú stránku svojho postupu, využíva také štylistické prostriedky, ktoré dynamiku napomáhajú. Predovšetkým, pokiaľ možno, vyhýba sa pomocným syntaktickým prostriedkom, rozširujúcim výraz po formálnej stránke. Využíva hlavne bezspojkové spájanie častí priraďovacieho i podraďovacieho súvetia. Tak sa stáva, že autor niekedy vytvára parataxu aj vtedy, keď vzhľadom na logické vyjadrenie vzťahu častí zloženej vety sa žiada hypotaxa:

Ľudí pribudlo, prišli ešte traja gazdovia s vozmi. (286)

Boli biele (vlasy) ako páperie a tiež také ľahké, vetrík, čo prichodí cez vysoké dúbravy a vŕšky od mora, rozčesával ich voňavým hrebeňom. (203)

Nevidela nič, vo dverách nebolo ani najmenšej škáry... (197)

V dialogických častiach dynamizuje autor výraz tým, že vynecháva uvádzacie vety v prípadoch, keď si pôvodcu prehovoru čitateľ sám domyslí. Často sa vyskytujú prípady, keď namiesto prostej formuly „povedal", označujúcej vzťah medzi jazykovým prejavom a jeho pôvodcom, nadstavuje sa na priamu reč veta, vyjadrujúca vnútorný alebo vonkajší stav pôvodcu jazykového prejavu v čase jeho realizácie. Táto veta spolu s priamou rečou vytvára jedno priraďovacie súvetie, časti ktorého sú oddelené pomlčkou a spojkou „a".

„Človek by ani neveril" — a Haviarka ako vo snách chytá poletujúce, neurčité myšlienky. (49)

„Nebude to od Mackov?" — a v očiach jej zasvitlo kus šťastia. (137)

„Neviem, ako by som“ ... — a dych, ktorý niesol slová, hneď sa trepotal a hneď zas mizol... (201)

So snahou o dynamizáciu výrazu súvisí aj využívanie dvojbodky. Jej výskyt je v Kompase veľmi častý. Dvojbodka nahradzuje pomocné slová, sponové slovesá a podraďovacie spojky rôzneho druhu. Nadmerné používanie tohto prostriedku odôvodníme i tým, že autor s obľubou používa vetnú periódu.

Cítila: našli pre ňu trest. (233)

Eve bolo len jedno čudné: stará mať leží zakutaná v perinách, hlavu ani nevidieť, a poznala, kto prišiel. (236)

Keby nie ako na zlosť, mohlo to byť aj smiešne: odkrajovali z chleba, prikusovali šunku, obhrýzali tučné rybky... (196)

Celkove možno o charaktere Jilemnického vety v Kompase konštatovať toto: Stavba vety je v zhode s kompozičným ustrojením rozoberaného diela. Má v podstate parataktickú tendenciu, ktorou sa približuje vete ľudovej reči. Je obsahove široká, rozvinutá do dlhých súvetí, obsahujúcich často myšlienkovo diferencované celky, čo zodpovedá snahe o detailné zobrazenie skutočnosti. Hodnotenie skutočnosti prejavuje sa v používaní podmienkových viet. Dramatický opis duševných stavov dosahuje autor využívaním citove podfarbených zvolacích a opytovacích viet ako prostriedku dynamizácie vnútornej reči.

ADAM PRANDA

JAZYKOVÉ VÝRAZIVO A UMELECKÉ POSTUPY KARVAŠOVÝCH POKOLENÍ

Vari ani o jednom slovenskom románe sa toľko v poslednom čase nepísalo a tak mnoho rozdielnych mienok neodznelo ako o Karvašových *Pokoleniach (Toto pokolenie,* 1949, Martin, MS; *Pokolenie v útoku,* 1952, Bratislava, Slovenský spisovateľ). Príčin možno nájsť niekoľko.

V prvom rade je to tá skutočnosť, že Karvašove Pokolenia ako román politický a generačný nadhadzujú problematiku, ktorá je doteraz v slovenskej literatúre málo obvyklá a ktorá je nová i spôsobom spracovania. *Pokolenia* sa usilujú podať nedávnu slovenskú minulosť a jej mnohotvárnosť v celej šírke, hĺbke, plnosti a zložitosti. Ako to Karvaš zvládol v uverejnených dvoch častiach svojej trilógie, ukázala už naša literárna kritika.

No kritika narazila aj na iný problém, ktorý už spadá do oblasti jazykovedy, štylistiky. Je to problém jazykového výraziva a umeleckých postupov pri jeho spracúvaní, je to problém výberu slov, výrazov, vetných konštrukcií a ich štylistického využívania. Je to teda otázka, akými jazykovými prostriedkami Karvaš pracuje pri vykresľovaní nedávnej slovenskej minulosti vo svojich *Pokoleniach.* Kritika, najmä tá jej časť, ktorá sa dotkla otázky jazykového výraziva a jeho zvládnutia, už spomenula, že sa

Karvašovi v mnohých prípadoch nepodarilo bez úrazu prešmyknúť cez jazykové úskalia. Konštatovala však aj to, že nedostatky v oblasti jazykového výraziva vyplývajú viac z formy a zo spôsobu spracovania ako z látky samej a z jej mnohotvárnosti. Nedostatky sa prejavujú zväčša v tých častiach, ktoré autor položil do prostredia slovenskej dediny. Niektoré však spadajú do oblastí štylistiky, do oblastí umeleckých postupov, spracúvania jazykového výraziva.

V tomto našom príspevku si všimneme predovšetkým tie otázky, ktoré zhruba a nepresne označujeme ako otázky štýlu a výberu jazykových prostriedkov. Že ich riešenie nie je jednoduché, že tieto otázky súvisia aj s problémami inými, ukáže sa jasne v ďalších častiach.

Na začiatok treba ešte konštatovať toto. Môžeme rozoberať to, čo chcel autor dosiahnuť, alebo to, čo skutočne dosiahol. V prvom prípade by sme vychádzali z jeho slohových tendencií, v druhom však zo slohových prostriedkov. V prvom prípade by sme rozoberali *Pokolenia* podľa spôsobu ich tvorenia. Hľadeli by sme na štýl zo stanoviska autora. V druhom prípade by sme sledovali vnímanie slohových prejavov. Vtedy by sme pristupovali k štýlu *Pokolení* zo stanoviska vnímateľa, čitateľa. Prvé stanovisko hodnotí skôr príčiny, stanovisko druhé však následky. Budeme ich preto do istej miery kombinovať, najmä v tých prípadoch, kde sa usilujeme objaviť v autorových postupoch zámer, nejaké úsilie.

Všeobecné otázky

Jazyk, ako vieme, je základným tvárnym prostriedkom každého literárneho diela. Aby účinok literárneho diela vzrástol a ideová problematika zaujala čitateľa, treba venovať zvýšenú pozornosť aj tomuto prostriedku. Jazyk ako nástroj dorozumievania sa nám v literárnom diele javí aspoň natoľko dôležitý ako kompozícia samotného diela. V dokladoch uvidíme, že tam, kde si Karvaš túto skutočnosť dostatočne uvedomoval, kde jazyku venoval náležitú pozornosť, kde teda s jazykom pracoval zámerne a funkčne, umelecký účinok *Pokolení* je veľký. No kde Karvaš jazyk zanedbal, kde jazykovému výrazivu venoval malú pozornosť, tam jeho *Pokolenia* strácajú na svojej priebojnosti a umeleckosti, sú nezáživné, nestrhujú.

Problematika jazykového plánu literárneho diela je veľmi široká. V Karvašových *Pokoleniach* vystupuje zvlášť bohato, lebo autor, zasadiac svoj román do širokého rámca doby a prostredia, vedie svoje postavy do situácií, ktoré si vyžadujú vlastné jazykové stvárnenie, osobitné výrazivo. Škála situácií (dedina — mesto, roľníctvo — robotníctvo — buržoázia — fašisti) je natoľko zmnožená, že hodnotiac *Pokolenia* z jazykovej stránky, nevyhnutne narážame na problémy neraz od seba diametrálne odlišné, pri ktorých treba mať na pamäti nielen autorovo charakterizačné úsilie (dať svojim postavám dojem skutočnosti), ale i platnosť a správnosť alebo problematičnosť jeho umeleckých postupov (nakoľko sa mu to podarilo a nakoľko jazykovým výrazivom vedel vystihnúť túto skutočnosť). Vo svo-

jich umeleckých postupoch je totiž Karvaš typ zvlášť vzdelaný a zložitý, a to nielen zo stránky svojich literárnych záujmov, ale i zo stránky jazykovej. Treba konštatovať, že uňho — zo všetkých súčasných slovenských spisovateľov vari najviac — možno nájsť rozličné prostredia, záujmy, ich zvládnutie a spracovanie. V Karvašových literárnych prácach sa nevyhnutne naráža na jeho intelektuálske myslenie a vyjadrovanie, ktoré však, presadzované do prostredia iného, vyznieva neraz nesprávne, neskutočne, Tento spôsob má umelecký účinok a silu tam, kde je obvyklý. Literárne dielo ním však viac trpí a stráca, ako získava.

Povedali sme, že umelecké postupy stvárňovania situácií sú v *Pokoleniach* zložité. Z jazykovej stránky sa nám javia jeho postupy ako problémy adekvátnosti, potreby či zbytočnosti cudzích slov v literárnom diele za daných situácií, ako problémy funkcie dialektizmov, prirovnania a obrazov, ako problémy vetnej výstavby, syntaxe, tvaroslovia i pomenovania. Autor totiž na jednej strane vie podať plný a živý obraz, inokedy však ochudobňuje svoje dielo o umelecké hodnoty a účin, keď výraznú postavu diela zbaví značnej časti farbitosti tým, že nedbá na jej jazykovú charakteristiku a že u nej nivelizuje jazyk, prípadne ho nedostatočne diferencuje od svojho vlastného. To platí viac o postavách z prostredia slovenskej dediny, ktoré mu preto vychádzajú nevýrazne, šedo. Na druhej strane sa zas stáva, že týmto postavám dáva do úst slová, ktoré sú im cudzie, ktoré preto nezapadajú do ich myšlienkového a citového sveta. V kontexte vyznievajú potom falošne, povrchovo. Majstrovstvo slova, ktoré Karvaš v mnohých reláciách dokonale ovláda, spočíva v tom, že spisovateľ volí také výrazové prostriedky, ktoré plne charakterizujú a vykresľujú postavy alebo obraz. Karvašovi sa to podarilo skôr v prostredí študentskom, mestskom, politickom, buržoáznom ako v prostredí robotníckom, dedinskom.

Ďalej sa v našom príspevku zameriame na niektoré typické jednotlivosti Karvašových *Pokolení,* ktoré čiastočne naznačili už iní. Na nich si všimneme, akým spôsobom a nakoľko sa Karvašovi podarilo v *Pokoleniach* dosiahnuť správne znenie a moc slova, vety a myšlienky, alebo ako sa o to autor pripravil nedôslednou a nedokonalou starostlivosťou o problémy jazyka ako umeleckého prostriedku literárneho diela.

Ak sa budeme niekde odvolávať na *Toto pokolenie,* ktoré je o niekoľko rokov staršie a z jazykovej stránky oveľa slabšie, budeme to robiť len preto, že musíme i z neho vychádzať a i naň nadväzovať, hoci zásadne sa zameriavame iba na *Pokolenie v útoku.*

Živé pomenovania

Úsilie, ktoré Karvaš vynaložil na vypracovanie a dosiahnutie hodnovernosti tých častí svojho románu, ktoré umiestil do prostredia slovenskej dediny, nie je neraz úmerné účinku, ktorý dosiahol. Sám Karvaš v článku *K diskusii o Pokolení* (KŽ VIII, 1953, č. 51—52) konštatoval, že nestačí hoc aj dôkladne preštudovať sociografický materiál a navštevovať miesta,

kde sa jeho kniha odohráva, ak autor dlhšie nežije na dedine a ak sa nezúčastňuje na každodennom živote dedinského kolektíva. Táto skutočnosť sa odráža i v jeho románe. Vypukle vystupuje do popredia v živom pomenovaní nositeľov deja jeho románu, či už sú to postavy ústredné alebo iba okrajové, epizodické.

Karvaš totiž pri ich pomenúvaní začrel prihlboko. Je pravda, že tento zjav je na našich dedinách dosť častý a obvyklý. No zdá sa nám, že Karvaš upadol do extrému, keď presýtil svoj román postavami, ktoré pomenoval živými menami neraz s obmenami. Podstatu a správne realistické vykreslenie dedinských postáv netreba hľadať a nachádzať v pomenovaní (hoci do istej miery i tam), ale predovšetkým v spôsobe myslenia, konania a vyjadrovania sa. V tom je totiž pravá a skutočná charakteristika dedinského človeka. Myslenie, slovný fond, syntax, stavba vety dedinského človeka sú podstatne odlišné od myšlienkového pochodu, slovného fondu, stavby vety ľudí z mesta, ľudí vzdelaných. Preto Karvašovo úsilie pomenovaním (živým menom) charakterizovať románové postavy z dediny v takej hojnej miere a neraz duplicitne viac zastiera a znehodnocuje charakterizačný účin týchto priezvisk. Porovnajme príklady:

Babic-Belzezub, Babic-Boľševik, Barnabáš-Driečny, Bošeľa-Vrabec, Bošeľa-Zdutý, Čel(l)ár-Javorec, Matej-Dlhý i dlhý, Duchaj-Hajdúch, Fehér-Baráber, Fekiač-Boženík, Fekiač-Dúbrava, Lajčiak-Prísny, Longaver-Fiškus, Longaver-Mäsiar, Longaver-Mastný, Longaver-Žila, Paluška-Vyšný, Studený-Hláč, Šafránek-Hindenburg, Šebo-tur, vták, had (alebo Vták, Had?) a pod.

Ako ich autor zamieňa a strieda, možno vidieť napr. na str. 124, 419 *(Jano Babic-Boľševik, Jano Babic-Belzezub)*. Nám sa zdá, že pri snahe správne a realisticky charakterizovať prostredie dediny žiada sa postaviť do centra iné jazykové prostriedky. Živé pomenovania majú iba dopovedať to, čo autor nestačí alebo nemieni vyjadriť dialógom, slovnou zásobou, vetnou stavbou.

Dialektizmy

V súvislosti s dedinskými postavami vynára sa nám aj iný problém, ktorý sa žiada riešiť. Na jednej strane je to problém používania nárečových prvkov v literárnom diele, na druhej strane zas problém cudzích slov, u Karvaša zvlášť nástojčivý. Oba tieto problémy sú veľmi zložité a u nás len skromne riešené.

Otázka, či dialektizmy možno a do akej miery používať v literárnom diele, je veľmi dôležitá a nie najjednoduchšia. Treba si totiž uvedomiť predovšetkým pomer medzi jazykom spisovným a nárečím, ľudovou rečou. Treba mať pritom na pamäti, že slovenský spisovný jazyk, ktorý je dnes dorozumievacím prostriedkom celonárodným, sa vyvinul z ľudovej reči, z nárečia. Z toho vyplýva, že spisovný jazyk má so slovenskými nárečiami mnoho spoločných znakov a prvkov, či je to už v základnom slovnom fonde alebo v gramatickej stavbe. Nárečia si zachovávajú obyčajne archaickejší ráz ako spisovný jazyk, ktorý sa rozvíja rýchlejšie najmä v slovnej zásobe

a prispôsobuje sa novým potrebám spoločenského styku. Mnohonásobne širšie funkcie spisovného jazyka spôsobili, že sa spisovný jazyk odlíšil nielen od nárečia, z ktorého vznikol, ale aj od všetkých ostatných nárečí.

Pri riešení otázky používania nárečových prvkov v literárnom diele netreba, zdá sa nám, zvlášť zdôrazňovať funkcie spisovného jazyka, veď každému je jasné, že spisovný jazyk je prostriedok, nástroj dorozumievania celého jazykového spoločenstva, všetkých jeho vrstiev. Preto je predovšetkým v literárnom diele dôležitý výber jazykových prostriedkov. Možno povedať, že práve výber jazykového výraziva je jedným z najzákladnejších problémov, ak nie problémom dokonca sťažňovým, na ktorom je založený umelecký účinok diela. Vo výbere jazykového výraziva sa odráža nielen spisovateľova znalosť materinského jazyka, ale i znalosť skutočnosti, o ktorej píše. Inými slovami, vo výbere jazykového výraziva sa odzrkadľuje spisovateľova sila a umeleckosť. Preto, ako hovorí Saltykov-Ščedrin, treba o každom slove dôkladne uvažovať, aby nevyznelo falošne, ale aby bolo práve tým, čím má byť.

Majstrovstvo slova spočíva teda v tom, že spisovateľ volí také výrazové prostriedky, ktoré v plnej miere charakterizujú a vykresľujú tú či onú postavu alebo obraz.

Z povedaného vyplýva, že určitá miera nárečových prvkov literárnemu dielu v mnohých prípadoch zaiste skôr osoží, ako škodí, najmä ak sa nárečové prvky použijú správne v istom prostredí, za istej situácie, istým spôsobom a pre istú postavu. Teda vtedy, keď vhodne a plne zachycujú a charakterizujú skutočnosť.

Príčiny, pre ktoré nárečové prvky prenikajú do spisovného jazyka, sú rozličné. V prvom rade je to úsilie autora literárneho diela o väčšiu expresívnosť a pravdivosť zobrazovaných skutočností. Inokedy príčinu použitia nárečových prvkov možno hľadať v omyle, v nepresnej a neúplnej znalosti spisovného jazyka a jeho vyjadrovacích prostriedkov, alebo vo výrazových ťažkostiach, prípadne pohodlnosti hľadať správny a priliehavý spisovný výraz. Domnievame sa, že i Karvašovmu dielu by bolo osožilo, keby bol miesto porušovania spisovnej normy dlhšie hľadal a vyberal z toho množstva výrazových prostriedkov, ktoré má spisovný jazyk k dispozícii.

V tejto súvislosti chceme pripomenúť ešte jednu skutočnosť. I významní sovietski spisovatelia očisťovali svoje diela do nárečových prvkov (Fadejev, *Porážka*). I diskusia, ktorá bola v našich kultúrnych časopisoch v súvislosti s Jesenskej prekladom Šolochovovho *Tichého Donu,* je v tomto smere poučná a jej závery správne. Vieme, že v počiatkoch sovietskej literatúry nárečové prvky značne prenikali do spisovného jazyka. No už Maxim Gorkij bojoval proti zneužívaniu dialektizmov a neskoršie potom mnohí sovietski spisovatelia v nových vydaniach svojich diel používanie nárečových prvkov obmedzovali na najmenšiu možnú mieru (Panfiorov, *Brusky*). Podobne postupoval Ivan Olbracht v neskorších vydaniach svojej *Anny proletářky.*

Treba teda odmietať časté a zbytočné používanie nárečových prvkov v umeleckom diele. Platí štylistická zásada, že akýkoľvek nárečový prvok slovnej zásoby alebo gramatickej stavby v umeleckom diele dostáva charakter aktuálneho použitia slova, ktoré je viac alebo menej zafarbené expresívne a strhuje na seba pozornosť.

Ako sa Karvaš vyrovnal s problémom nárečových prvkov, osvetlíme si na dokladoch, ktoré pre prehľadnosť rozdeľujeme do niekoľkých skupín:

a) *sociálne nárečie:* potiahol ich aj *bachtárovi* spred nosa (10); i *cigaretľou* ponúkne so zlatou obrubou (10); v prašnom, duniacom frišovskom *mašinhauze* (29); policajný trestný sudca *sa blamoval* (30); Frič, *nelakuj. Nelakuje* (82); dal sa lapiť *poldom* (244); otcov list bol hotovou *rakétľou* senzácií (246); ako *sa* tajomník *premáva* po svojej izbe (405) atď.;

b) *geografické nárečie:* keď sa konečne našiel *v šatlave* (57); môžem *tájsť* (98); šarvanci čochvíľa *lúčali* kamene *(106);* sadali ku *švábke* (123); *merkuj* na tamtých, do večera nech je *skosenô* (125); volala do mesta *Azorovie* Anču, *Čunderlíkovie dievčence* (126); a len *hlušiť* fašistov *tahet* (172); veď ste hádam nie *vo vere* (276); ako *krumpľový* chrobák (281); keď ho vyhodili v *švibalkárni* (387); kým spolu bedlili pri *buteľke* (418) atď.;

c) *zvláštne výrazivo:* pod týmto *musom* si nič neurčitého nepredstavoval (44); akiste sa *nijakovsky* nemohol dívať na pumpu (47); keby som ti zajtra *plný tento* hodil do *kvartieľa* (106); bude *stáť za starú belu* (139); *ondiete* tú republiku (213); *starej Belej* bude treba (358) atď.;

d) *autorove osobitnosti:* prichádzali bežci *v ohrievačkách* a dekách (193); nebolo treba byť veľkým *znateľom* (231); ona v tom *okamžení* vedela (231); *šemonil* znovu a znovu (101) atď.

Z uvádzaných príkladov možno konštatovať, že nárečové prvky v *Pokolení v útoku* sa objavujú veľmi husto v slovníku i v syntaxi. V mnohých prípadoch ľudové slovo, výraz, vetný typ má schopnosť vyjadriť myslenie Karvašových postáv lepšie a realistickejšie ako slovo spisovné. Prejavuje sa to predovšetkým v tých častiach románu, ktoré zasadil do prostredia mestského, najmä študentského. Takéto postavy autor veľmi dobre pozná zo skúsenosti, sú mu intímne známe i blízke jeho naturelu, a to i vtedy, keď ide o výlučné a čudácke typy. Časti z dedinského prostredia však nevyznievajú realisticky i napriek tomu, že autor hojne používa nárečové prvky (alebo práve preto, lebo u Karvaša znejú násilne a neprirodzene); nevie vytvoriť človeka z ľudu. Dialektizmy používa Karvaš neraz samoúčelne. Tu si treba uvedomiť, že dialekt má umelecký účin nie preto, že je to dialekt, ale preto, že je umelecky tvárny. Umenie je však vybrať zo života to, čo je charakteristické, typické a čo nám najlepšie evokuje skutočnosť, danú situáciu. To znamená, že treba použiť také výrazové prostriedky, ktoré najlepšie zodpovedajú situácii, no nesmú znieť strojene, situácia nesmie byť objednaná pre jeden výraz. Preto treba nárečové prvky správne vyberať a nájsť pre ne správnu mieru. Pravý vkus, ako hovorí B. Mathesius, nie je v neodôvodnenom odmietaní toho či onoho slova, ale v cite pre úmernosť a súlad. O vhodnosti výrazu nás poučuje zreteľ funkčný. Až zreteľ funkčný ospravedlňuje použitie daného výrazu, dáva mu platnosť a závažnosť. Bez neho sa stáva každý jazykový prvok v literárnom diele

prázdnym, neúčinným, nepotrebným, plochou schémou a vedie nevyhnutne k formalizmu.

Karvaš najmä v *Pokolení v útoku* sa usiloval vyrovnať s týmito problémami nárečových prvkov. No nepodarilo sa mu ešte zbaviť sa sklonu k výlučnému výrazivu, ktoré v kontexte vyznieva samoúčelne, najmä keď ho často používa (napríklad *blamovať sa,* pozri str. 227, 247, 250 atď.). Výrazivo svojich postáv, ich slovnú zásobu, ich spôsob myslenia Karvaš neoddelil od svojho a kde to robí, usiluje sa „za každú cenu" byť ľudový. Preto zväčša postavy jeho románu myslia a hovoria ako autor, vyjadrujú sa ako on, intelektuálsky, so sklonom k ťrečitosti.

Cudzie slová

S otázkou dialektizmov má mnoho spoločného otázka používania cudzích slov v literárnom diele, najmä v takom, ktoré má mať širokú ľudovú platnosť, veľký akčný rádius. Spoločenské poslanie literárneho diela si nevyhnutne žiada od autora, aby svoje dielo čo najmenej zaťažil cudzími výrazmi, ktoré zatemňujú zmysel a sťažujú porozumenie.

I tu, podobne ako pri nárečových prvkoch, menej niekedy znamená viac. Menej takých cudzích slov, ktoré sú nezrozumiteľné ľudu, širokej čitateľskej obci, literárnemu dielu viac osoží, ako škodí. Autor románu si musí byť vedomý, že iba vtedy budú jeho myšlienky jasné a zrozumiteľné pre všetkých čitateľov, iba vtedy budú plniť svoju významnú úlohu vo výchove nového socialistického človeka (ktorú Karvaš svojim myšlienkam v *Pokoleniach* nesporne pripísal), ak ich vyjadrí takým jazykom, ktorý je v celom jazykovom spoločenstve bežný, obvyklý a ustálený. Z toho vyplýva priamo nevyhnutnosť venovať jazyku literárneho diela i z tejto stránky zvýšenú pozornosť a starostlivosť.

Je to dôležité tým viac, že ide o národnú špecifičnosť jazyka. No problém národnej špecifičnosti jazyka nesmie uviaznuť na formálnej stránke veci. Málo by znamenalo a nesprávne by sa postupovalo, keby sme sa usilovali z literárneho jazyka odstrániť všetky cudzie slová. To sa ostatne ani nedá, lebo mnohé cudzie slová sú nám už natoľko bežné, že patria do základného slovného fondu nášho jazyka a my si neraz ani neuvedomujeme, ani nepociťujeme ich cudzosť. Mnohé z nich si jazyk prispôsobil gramaticky, tvaroslovne i hláskoslovne. Je však isté, že s cudzími slovami treba v literárnom diele správne a rozumne hospodáriť a úmerne potrebám a zámerom diela ich používať. Nevnikol do jazykovej problematiky konajúcich osôb ten autor, ktorý nesprávne a predimenzovane používa cudzie slová a ktorý ich dáva do úst postavám, v sociálnom okruhu ktorých sa nevyskytujú, alebo sú zriedkavé. Takéto výrazy v ústach románových postáv sú vlastne výrazmi samého autora, ich vyjadrovanie a myslenie je vyjadrovaním a myslením autorovým.

Karvaš ako typ zvlášť vzdelaný má v tomto prípade sťaženú situáciu. Musí sa oveľa prísnejšie kontrolovať a dávať pozor, aby sa nevyjadroval

odborným štýlom, cudzími výrazmi. Že sa mu to nepodarilo úplne, vidíme najlepšie na *Tomto pokolení,* teda na prvej časti trilógie. Tu mu cudzie výrazy a slová unikli i z úst dieťaťa (151 a i.). Cudzie slová mu často vyznievajú neskutočne, a preto pripútavajú na seba zbytočne pozornosť čitateľa, ktorý potom pri čítaní začína sledovať viac stránku jazykovú (ktorá má byť autorovým i čitateľovým prostriedkom) ako stránku obsahovú, ideovú (ktorá je autorovým zámerom a čitateľovým cieľom).

V tejto súvislosti treba podotknúť ešte jednu závažnú vec. Literárne dielo sa vždy zameriava na pôsobenie v širokých ľudových masách a nie iba v zúženom okruhu niekoľkých jednotlivcov, v exkluzívnej časti spoločnosti. Trilógia *Pokolení* má byť dielom širokých más. Chce pôsobiť v masách, vychovávať ich. No Karvaš predimenzoval niektoré výrazové prostriedky; podrobil sa tomu, čo mu malo slúžiť. *Pokolenia* sú v mnohých častiach presýtené cudzími výrazmi, ktoré nie sú bežné širokému okruhu slovenských čitateľov a ktoré preto zastierajú výraznosť, znižujú porozumenie i obľubu diela.

Cudzie slová vyhovujú veľmi dobre povrchnému vyjadrovaniu a túžbe povedať niečo neobvyklé. Autor vykreslil veľa vydarených scén najmä z prostredia študentského a malomestského, pričom vtipne a nevtieravo uplatnil túto skutočnosť. Na ilustráciu nech nám slúži malý, no výrazný a priliehavý citát:

> Milo čítal intelektuálsky článok Karola Pavloviča v študentskom časopise. Rozumel mu ako sanskritu a na strane s pôžitkom narátal stopäť cudzích slov. (81)

Vidíme jasne, v čom je sila konštatovania, že na jednej strane narátal stopäť cudzích slov. Je vo výsmechu. No kde treba vyjadriť cit, kde treba zdôrazniť nežnú mentalitu detí a zamilovaných, prevzaté a cudzie slovo sklamáva; v literárnom diele i v skutočnosti, v živote vyznieva nahlucho, neskutočne, intelektuálsky, prázdno. Cudzím znením a neslovenským citovým zafarbením sa v takýchto prípadoch narúša pravosť a vrúcnosť prejavu. Dobre to autor vystihol napríklad v prípade Maje, Pavloviča i niektorých iných postáv, vždy vtedy, keď im zámerne vložil do úst cudzie výrazy a slová neprimerané ich veku, vzdelaniu, situácii. Vtedy totiž nadobúdajú funkciu znakovú, stali sa prejavom „intelektuálskeho šibania fúzov", pretože sú evidentne znakom ich povahy. Neraz však nie sú dosť primerané očakávanej alebo vyžadovanej situácii, preto rušia.

Karvašove *Pokolenia* posúvajú teda do centra jazykovedného skúmania literárnych diel aj otázku cudzích slov. Všimnime si, ako Karvaš používa cudzie slová. Uvedieme aspoň niekoľko citátov, ktoré nám ozrejmia ich funkciu a vari aj frekvenciu:

> z roztopaše prepichuje balóniky na *girlandách* (43); pred ***aférami*** mal ***panickú*** hrôzu... žiadam *rigorózny* postup... ak pripustíme takýto *precedent* (50); nasťahovať sa im do *prebendy* (55); obeť *justičného komplotu* (67); díval sa z jedného na druhého ako v *panoptiku* (69); s pútavou ***nonšalantnosťou*** sa rozvaľoval v hlbokom kresle (188); rozvaha ako v *konkláve* (211); nový *faux pas* (248); z *kulantného* obchodníka sa zmenil v *ordnera* (257); chcel sa *rehabilitovať* za nedávne *fiasko* (261); ***consilium abeundi*** bolo rozhodnutie mierne, *tolerantné* (294); niektorí z nich sa

vrátia *v urnách s vizitkou solídne* spracovaní (309); *apropos,* povie (335); akúsi *bizarnú, fantastickú* myšlienku (355); je to *parvenu* (383) atď.

Citujeme náhodne a vypichujeme zámerne. Takmer všetky tieto cudzie slová sú zhruba známe iba vo vzdelanejších vrstvách. Priemerný čitateľ im ťažko porozumie bez slovníka cudzích slov. A myslíme si, že takúto situáciu si neželá ani sám autor, ak chce byť autorom masove čítaným. Argument, že priemerného čitateľa treba cudzími slovami vzdelávať, v tejto súvislosti neobstojí, lebo problém výchovy čitateľa nespočíva v znalosti cudzích slov, ale v poučení ideovom, ktoré mu prináša literárne dielo.

Problém cudzích slov v literárnom diele sa dotýka predovšetkým slovnej zásoby jazyka, no hlboko zasahuje i do štylistiky. Svojím významom bývajú cudzie slová omnoho menej priehľadné ako slová domáceho pôvodu. Bývajú mnoho ráz izolované, t. j. nie sú súčasťou rozsiahlejších slovných čeľadí, ba neraz nezapadajú ani do určitej významovej kategórie. To je pri slovách menej obvyklých veľká nevýhoda. Preto tu platí štylistická zásada, že čím jednoduchším čitateľom je dielo určené, tým menej cudzích slov má obsahovať. To sa však nevzťahuje na cudzie slová bežné v dennom živote.

Pre použitie cudzieho slova treba mať teda vždy vážne dôvody. Tieto dôvody sa menia podľa funkčného štýlu, no najmenšie sú bezpochyby v jazyku umeleckého diela.

Opakovanie slov

Ďalšie otázky, ktoré sa vynorujú pri hodnotení Karvašových *Pokolení* z hľadiska štylistického, zdanlivo nestoja už v centre. Sú viac akoby na okraji. Na okraji sú však z hľadiska literárneho, nie jazykovedného. Že je to tak, potvrdzujú všetky kritické pripomienky, ktoré odzneli k otázkam prívlastkov, opakovania istých slov alebo slovných spojení, súvetia atď. Všimnime si predovšetkým opakovanie slov. Názorný tu bude úryvok z *Tohto pokolenia.* Dosť príkladov sa však nájde aj v druhom diele *Pokolení.*

Keď sa otec Filipa Scarlatiho začal opíjať, *keď* sa jeho epileptické záchvaty začali množiť, *keď* Beňo prestal chodiť domov a stal sa strojníkom pri parnom stroji, *keď* sa Fero Šimala vrátil zo Žiliny, kde pracoval ako železničiar, *keď* umrel starý Freiberg a pánom v pivovare stal sa Freiberg syn, bol Filip Scarlati už hotovým človiečikom, hoci chodil iba do tretej triedy. Bol hotový do tej miery, *že* rodičov *a* pivovar *a* byt *a* všetko pokladal za minulosť, *že* bol presvedčený, *že* by celú tú čriedu pivovarských robotníkov a robotníčok bol vedel ovládať spoľahlivejšie ako otec, že ho škola celkom prestala zaujímať a *že* začal tušiť veľké veci vo svojom živote. Na jar ho starý Šimala spráskal, pretože ho pristihol pri krádeži fliaš, a otec Filipa Scarlatiho nepohol ani prstom. Koncom júna ho musel starý Šimala obrániť pred zúrivosťou mládenca, *ktorý* sa v poludňajšej prestávke miloval s dievkou od miešačky, *ktorého* Filip pristihol v tmavom kúte skladišťa a *ku ktorému* na slamu hodil horiacu zápalku. (*Toto pokolenie,* 76)

Pretože ho platili za tieto prechádzky, *pretože* pivo bolo dobré, dohán lacný, *a pretože* z neďalekej záhradnej reštaurácie doznievala sem dojímavá cigánska muzika, chytal sa zmierlivých, pokojných myšlienok (*Pokolenie v útoku,* 10). A tak *hoci* kríza pominula, *hoci* robotníci mali robotu, *hoci* ich v nemocenskej poisťovni,

veľkej tupej fabrike na zdravie zdarma ošetrovali, *hoci* mali telocvičné jednoty a futbalové mužstvá, komunisti predsa zdvihli hlas (85).

Opakovanie slov, ako vidieť, je u Karvaša zjav dosť častý. Používa ho zaiste preto, že má silnú funkciu expresívnu. Časté opakovanie je črta hovorenej reči. Vyjadruje sa ním dôraz spojený s citovým zafarbením tam, kde sa usilujeme dosiahnuť intenzitu výrazu, plnosť a bohatosť vetnú. Neraz sa preto opakovanie netýka pomenovania, ale vetnej výstavby, ako je to aj u Karvaša.

Opakovanie je výhodným štylistickým prostriedkom vtedy, ak je odôvodnené stavbou myšlienky alebo vety. No najčastejšie pôsobí jednotvárne a rušivo. Opakovanie slov môže byť dôležitým prvkom kompozičným predovšetkým v dielach ladených ľudovým tónom. No časté a nadmerné opakovanie jednotlivých slov (vo vete najmä predložiek, spojok atď.) v nesúrodých výrazoch je viac na škodu ako na osoh pestrosti slohu a výrazu. I z citátov vidieť, o čo pozornejšie a starostlivejšie sa autor vyrovnával s problémami jazyka v druhom diele *Pokolení.*

Aktuálne použitie slov, expresívne slová

Máloktorý autor má takú vynikajúcu schopnosť nachádzať a objavovať nové slovné spojenia ako Karvaš. Mnoho ráz pôsobia až nezvyčajne. Kedykoľvek sa totiž slovo použije v neobvyklom význame, na nečakanom mieste, v prekvapujúcom spojení, má vždy väčšiu alebo menšiu mieru expresivity. Takýmto spojením jedno slovo, jeden výraz dáva obsahu druhého slova citové podfarbenie. Autor sa v takýchto prípadoch ani neusiluje objektívne vystihnúť skutočnosť. Nemusí dbať o to, či jeho hodnotenie skutočnosti je nestranné, správne, všeobecne platné. Vystihuje skutočnosť čisto subjektívne, ako sa mu ona javí vzhľadom k jeho citovému rozpoloženiu, prípadne ako ju vidí a hodnotí postava románu, ktorej toto svoje osobné stanovisko privlastňuje a s ktorou sa v románe stotožňuje. No všetky Karvašove postavy sa vo všeobecnosti veľmi málo oddeľujú od neho samého. Myslia viac spôsobom Karvašovým ako svojím vlastným. Ani rečou — a najmä rečou — nie sú pevne diferencované a individualizované.

Táto skutočnosť sa najtypickejšie prejavuje práve v množstve expresívnych slov a spojení. Porovnajme niekoľko prípadov. Roztrieďujeme ich do štyroch skupín. V prvej sú domáce príslovky, v druhej domáce prívlastky, v tretej príslovky cudzieho pôvodu a vo štvrtej prívlastky cudzieho pôvodu.

Príklady:

a) *domáce príslovky:* všade si ujo Donoval *rozšafne* odpichol čas (10); ostatne v tom čase už *upreto,* akosi *popínavo* myslel na Hanu (80); gazda Ivák ju *márnomárne* znenávidel (127); spočiatku sa *netrpezlivo* tisli do veľkej siene..., hoci už bola *neuveriteľne* preplnená (203); hovoril študent po dlhom mlčaní odrazu *preču-*

desne náruživo (236); uvedomoval si to zakaždým *nárazovite (245);* odľahlo mu *preúžasne* (294); *prečudesne* vymeriavaš (303) atď.;

b) *domáce prívlastky: velikánska* cudzokrajná agave (40); odprevadil ju ku dverám s *velikánskym* pocitom úľavy (82); ako mládenec trčal vo dverách *vyjavený, húsenicovitý* (99); *prečudesné* stretnutie utvorilo ostrov v tomto vlnobití (103); ináč ostalo ticho *prečudesné* v hostinci (130); s *ohromitánskym* rapotom (311); akosi zľahostajnela mu na tých *prečudesných* cestách a pokryla sa hrubou kožou ako krokodíl (325) atď.;

c) *príslovky cudzieho pôvodu:* bolo *nervózne* zvláštnym spôsobom (71); telefón *diskrétne* zašumel (71); starý otec chrápal v susednej izbe a *lávovite* sa prevaľoval na lôžku (77); *brilantne* a mrhavo rečnil (135); *nervózne* vtipného jedináčika (145); vie v tej chvíli akosi *programovite* (145); *štramácky* vypil kalištek a potom vyhlásil *rezolútne* (322) atď.;

d) *prívlastky cudzieho pôvodu: z tragického* nedostatku iných vnemov (40); vyvolával si do vedomia *gejzírovitú* rozjarenosť (81); čomu vďačí za túto *bizarnú* prechádzku (104); tak *diskrétne, s nervóznymi* bledými *intelektuálskymi* rukami (257); úporne sa usiloval domyslieť do konca akúsi *bizarnú, fantastickú* myšlienku (355) atď.

Z uvádzaných príkladov, ktoré možno ľubovoľne rozširovať, vidieť, myslíme si, dosť názorne, že Karvaš s obľubou používa aktualizované, jedinečné slová, ktoré podčiarkujú výnimočnosť situácie a „bizarnosť scény". Slová u Karvaša dostávajú a nadobúdajú vlastnú hodnotu najmä tým, že sa výrazivo, štylizácia i výstavba vety podriaďuje slovu jedinému i jedinečnému.

Kult slova sa však u Karvaša prejavuje aj v iných spôsoboch stvárňovania jazykového výraziva. Svedčí o tom celý Karvašov slovník, časté používanie niektorých výrazov, ktoré sa mu zapáčili. Karvaš slovo pred použitím nepoťažká, nezvažuje jeho objektívnu významovú náplň. Preto i jeho aktualizovanie slov a používanie expresívnych výrazov vyznieva neraz až samoúčelne. Preto mnohé väzby viac zahmlievajú, ako objasňujú. Karvaš v citovanom článku správne pripomína, že ich treba hodnotiť z hľadiska, či sú výnimočné, alebo či sú pravidlom. V *Pokoleniach,* viac však v *Tomto pokolení* ako v *Pokolení v útoku,* sa javia takmer ako pravidlo. A to je románu na škodu.

Prirovnania

Ďalšou otázkou, ktorá sa vynára pri jazykovom rozbore *Pokolení,* je otázka prirovnaní. Prirovnania ako pomocný výrazový prostriedok sa používajú vtedy, keď priame slovné označenie nie je dosť názorné alebo intenzívne, alebo keď má chudobnú estetickú pôsobivosť. Prirovnaním nevystihujeme vec alebo situáciu v podstate, ale na podklade rozmanitej podobnosti a vzťahu. Prirovnanie poskytuje mnoho možností a dostatok voľnosti vo výbere predstavy a jej jazykového stvárnenia.

Pozrime sa na príklady prirovnaní z *Pokolenia v útoku.*

Matúry sa Maja striasla, *ako sa vyzliekame zo županu* (25); pehy ti svietia ako *hviezdičky na nebesách* (26); prirástol k nej ako *k neotrasiteľnej pevnine* (32);

svietil lebkou ako *lustrom* (37); smädilo ho ako *na Sahare* (40); brodí sa vetami ako *bodľačím, zadrapuje sa ti do nohavíc, do pančúch* (62); bridilo sa mu, *ako mu starosta dojil ruku a skloňoval pozdravenia* (71); ruky mal zmeravené vo vzduchu, *akoby z nich chcel pokropiť klávesnicu písacieho stroja* (96); pán Zoltán stisol zuby a zmŕštil sa ako *slečinka v prievane* (98); pán Zoltán postál ako *hlinený trpaslík v záhone tulipánov* (99); blížil sa k svojmu argumentu ako *do prístavu* (131); cítil v sebe prázdnotu ako *jaskyňa* (146); patrí k podnikaniu ako *riziko pri nereálnom rozpočte na konkurz* (160); prudko ním prenikla páľava ako *rozvetvený ohnivý koreň* (183); fajčil, *akoby prstami predvádzal viedenský valčík* (188); ide o nedorozumenie ako *dom* (271); zaradoval sa ako *mornár, keď konečne zazrel pevninou na zakotvenie* (287); blčal optimizmom ako *svätojánska vatra* a pracoval ako *turbína* (352); medzi obecnými otcami zavládla jednomyseľnosť, *trvanlivá ako konopná košeľa a úprimná ako spoveď panny* (357); zdalo sa, *akoby tmavošedivé nebesá spočívali na vodových žrdiach* (417) atď.

Príkladov sme uviedli viac preto, lebo chceme ukázať, ako sa v niektorých uplatnil kult slova a ako mnohé z nich sú poznačené maniérami starších umeleckých postupov Karvašových.

Z príkladov vidíme, že prirovnania ako výrazový prostriedok sú názorné a esteticky pôsobivé, keď sú adekvátne danej situácii a keď z nej nevybočujú nečakaným spôsobom. Prirovnania sú prostriedkom intenzity výrazu, ak stratili v jazyku názornosť skutočnú a nadobudli iba názornosť obraznú. Karvaš však málo používa prirovnania, ktoré sú v jazyku do istej miery ustálené. Niektoré jeho prirovnania znejú násilne popri iných, ktoré znamenajú isté osvieženie. To záleží na schopnosti výrazu evokovať názornosť a nezdôrazňovať príliš expresívnosť.

Základ Karvašových prirovnaní nie je v reči ľudovej. Možno ho nájsť v reči mestských vrstiev, v reči študentskej, v slangu. Na rozdiel od prirovnaní ľudových, ktorých podklad intenzity a expresivity je v názornosti, Karvašove prirovnania spočívajú menej na názornosti, ale zato viac na prekvapivosti, na zvláštnej intelektuálskej kombinácii *(smädný ako Sahara, prázdny ako jaskyňa)*. Vzťah predstáv je v nich veľmi voľný a neraz nie je ani logický *(nedorozumenie ako dom)*.

Pretože podkladom Karvašových prirovnaní mnoho ráz nie je logická súvislosť predstáv, sú veľmi nestále, rýchle sa menia a pôsobia dojmom slangových výrazov. Takéto slangové prirovnania sa nemechanizujú a neprechádzajú v pevný jazykový útvar, na rozdiel od prirovnaní ľudových, názorných *(trasie sa ako osika)*, ktoré sú do istej miery ustálené a ktoré svojou myšlienkovou náplňou, hodnotou a rozšírením patria už do oblasti zvykoslovia a ľudovej múdrosti.

Karvašove prirovnania tým, že nemajú oporu v názornej predstave, tým, že ich nezväzuje logická súvislosť a že svojimi smelými kombináciami vyznievajú papierovo, knižne, vykonštruovane, s istou dávkou iracionálna *(ruky mal zmeravené vo vzduchu, akoby z nich chcel pokropiť klávesnicu písacieho stroja; fajčil, akoby prstami predvádzal viedenský valčík)*, pôsobia schematicky, násilne, a keďže sú v celom kontexte *Pokolení* pomerne časté, až neumelecky. No i tu treba pripomenúť, že *Pokolenie v útoku* je z tejto stránky nepomerne lepšie.

Slovesné frazeologické spojenia

Iným umeleckým postupom u Karvaša pomerne šťastným a účinným je používanie slovies v prenesenom význame. Sloveso, ako vieme, je hlavným nositeľom dynamiky deja, preto slovesné frázy majú svoju údernosť, ktorá sa ešte vhodne dopĺňa a stupňuje autorovým úsilím, že ich používa iba za zvláštnych situácií.

Porovnajme najprv niekoľko príkladov:

Valentovi *spadol zo srdca kameň* ako Ľupčianska skala (17); s uspokojením *vzala na vedomie,* že si nemá čo vyčítať (25); Murgaš *vzal rozum do hrsti* (49); starosta mu *dojil ruku a skloňoval pozdravenia* (71); úplne *vyšiel z konceptu* (98); *vycmúľať z palca* (99); *za vlasy priťahovať predstavu* (102); pokladal to za dovolenie *zavesiť sa na ňu hladnými očami* (249); postará sa, *aby sa mu dostalo sluchu* podľa zásluh (258); *rozoberal rozkoš* (264); *kusa rozumu sa* človek vo vás *nedohrabe* (269), pocit, že *strelil capa* (353) atď.

Frázy, ktoré sme tu uviedli, sú už pevne spojené v jednu lexikálnu jednotku. Každé zo slov, ktoré ju vytvárajú, stratilo niečo zo svojej samostatnosti a spojením nadobudli odlišný význam, neraz úplne rozdielny od pôvodného významu *(streliť capa).* Je dosť častým zjavom, že jednotlivé slová nie sú jasné, ich vzťah prekvapuje, no v spojení ako celok nadobúdajú nový význam, pevne začlenený do súboru umeleckých prostriedkov. Takéto frazeologické spojenia sú dôležitým doplnkom slovného bohatstva jazyka a Karvaš to náležite využíval.

Onomatopoje

Onomatopoje sú výrazom priameho vzťahu ku skutočnosti. Najčastejšie sú v jazyku hovorenom, menej už v jazyku písanom, hoci aj tu majú svoje oprávnenie. Ich štylistická hodnota je v tom, že sú veľmi sugestívne, lebo už priamo svojím znením, svojím hláskovým skladom vyvolávajú v nás dojem zvuku. Karvaš ich používa častejšie v prvom diele ako v druhom. Uvedieme ukážky z prvého i druhého dielu.

Odrazu počuť kopytá koní takto: *Tapta, tapta* (I, 97); Vojtech urobil: — *Ť, ť* (I. 97); a mašina urobila *hu. Huhuhuhu.* A podišla kúsok (I, 98); dážď sa v kvapôčkach zbieral na strieške nad oknom a pravidelne zvonil o plech. Nad kuticou *ssskal* (I, 159); *zassská* bolesťou (I, 249); je *hrr* ako bez hlavy (II, 282); a *hmkal* prefikano, vypočítavo (II, 357) atď.

Onomatopoje sú svojou expresivitou a zvukovou hodnotou významnou zložkou slovnej zásoby jazyka, no treba s nimi opatrne zachádzať. Sú spojené so silným funkčným podfarbením, ktoré ich vytrhuje z vetného kontextu a ešte viac zdôrazňuje.

Súvetia

Na to, aké rozdielne postupy volil Karvaš vo svojich *Pokoleniach* v členení viet a súvetí, mohli by sme uvádzať hojné citáty. No iba v krátkosti povieme, že *Toto pokolenie* má súvetie takmer stále preťažené, čo rozptyľuje pozornosť a sťažuje porozumenie myšlienky. Preťažené súvetie je pre

sloh veľmi nebezpečné, lebo hromadením viet rozličného obsahu a rozličného stupňa závislosti veľmi sa trieští základná myšlienka, ktorú chcel autor vyjadriť. Zložené súvetia sú obyčajne znakom intelektuálskeho spôsobu myslenia. Sú znakom skôr vedeckej rozpravy ako literárneho diela. (Príklady na Karvašove súvetia pozri v časti opakovania slov.)

Druhá časť jeho trilógie, *Pokolenie v útoku,* je i z hľadiska stavby viet a súvetí štylisticky oveľa lepšie zvládnutá.

Záver

Možno povedať, že nadhodením týchto niekoľkých jazykových a štylistických otázok sme sa ešte nedotkli všetkého, čo treba riešiť nielen v súvislosti s Karvašovými *Pokoleniami,* ale vo vzťahu k slovenskej próze vôbec. Ani zďaleka sme nevyčerpali všetko, čo sa núkalo. Obišli sme napríklad otázku tvaroslovia, ďalej sme ani nenadhodili otázku, akým spôsobom Karvaš jazykovo charakterizoval svoje postavy a ako ich jazykovo odlišoval. Stranou sme ponechali aj inú otázku, ktorá sa priamo núka na rozpracovanie. Je to problematika použitia češtiny a nemčiny ako štylistického a charakterizačného prostriedka, ktorú Karvaš organicky riešil vo svojom románe (postava Pleschkeho a Skřivánka). Ďalej by sa vari žiadalo hodnotiť k l a d y a ú s p e c h y, ktoré dosiahol a o ktorých sme sa tu zmieňovali iba okrajovo. Nehovorili sme o nich nie preto, že by ich v románe azda nebolo. No zdalo sa nám, že to z literárneho hľadiska spravili už iní, najlepšie vari Matuška (SP, 1953) a celá kritika v Kultúrnom živote (1953, 1954).

V tomto príspevku nám nešlo iba o Karvaša. Jeho *Pokolenia* nám boli iba prostriedkom k nadhodeniu istých jazykovedných problémov, ktoré by si mala sústavne všímať slovenská jazykoveda v záujme zdravého vývinu súčasnej slovenskej prózy. Mnohé z otázok tu nadhodených sa dotýkajú nielen Karvaša, ale aj iných autorov a ich literárnych diel.

V tomto krátkom príspevku nebolo prakticky možné vyčerpať celú problematiku. Usilovali sme sa však poukázať aspoň na niektoré slabiny v jazykovom výrazive a v umeleckých postupoch P. Karvaša, ktoré by bolo potrebné lepšie riešiť v novom vydaní jeho *Pokolení.*

DISKUSIA

JÁN MIHÁL

TARAS BUĽBA V PREKLADE JESENSKEJ

Lanského roku vydalo SNDK pre študujúcu mládež v titule uvedenú slávnu povesť N. V. Gogoľa. Celkom správne, čin si zasluhuje pochvalu a vďaku slovenského čitateľstva. Povesť Taras Buľba je časťou znamenitého Gogoľovho *Mirgorodu,* poviedok, ktoré sú pokračovaním *Večerov na majeri neďaleko Dikan-*

ky. Mirgorod v Jesenskej preklade už vyšiel v Tranosciu r. 1944, teda pred desiatimi rokmi. Vlani vydalo Mirgorod v preklade Zory Jesenskej i Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry (SVKL). Dovolil som si porovnať vydanie z roku 1944 s vydaním, resp. vydaniami z roku 1953 a zistil som, že prekladateľka po desaťročnom odstupe svoj preklad v ničom nezdokonalila, ba niektoré názvy ruských reálií sú v staršom vydaní správnejšie. Napr. ruské slovo (v ďalšom r.) *bašmak* je vo vydaní z roku 1944 správne preložené do slovenčiny ako *papuča,* kým v oboch vydaniach (SNDK i SVKL) sa prekladá už ako „pantofľa". Toto slovo nie je však celonárodne jednoznačné, kým *papuča* je tak ako i r. *bašmak* celonárodne jednoznačné slovo. Laskomerský v Lipovianskej maši má miesto pantoflí „kalapodie", t. j. dreváčky s koženým priehlavkom. Kým neboli gumené čižmy, obúvali si po našich dedinách na Pohroní pantofle na kapce i na topánky alebo len jednoducho na boso. Kálal vysvetľuje toto slovo (943) správne, pravda, pre Pohronie.

Tým, že v ďalšom uvedieme niektoré chyby, prekladové kalky, zbytočné novotvary, že poukážeme na to, ako Jesenská vo svojom preklade zbytočne zjemňuje niektoré výrazy originálu a iné výrazy zasa zosilňuje, skresľuje niektoré obrazy, nesprávne používa záporový genitív a vynecháva niektoré slová, ba i vety, ani zďaleka nechceme zapochybovať o jej úcte k spisovnému jazyku, o jej vkuse, o jej dokonalej znalosti ruštiny a slovenčiny, vieme, že ideovo pristupuje k práci, že prekladateľskú prácu chápe ideovo a dôkladne, že neprekladá otrocky verne, sme presvedčení, že vie odhadnúť svoje sily, že si neberie veci priťažké, že nekyptí autorove myšlienky a nepácha paškvil. No práve so zreteľom na jej kvality dovolíme si prekladateľku upozorniť, skromne upozorniť na niektoré nedostatky, aby jej preklady boli v budúcnosti ešte kvalitnejšie, výstižnejšie, adekvátnejšie a jazykovo správnejšie, bez martinských provincializmov a sebevoľných novotvarov.

A teraz k veci. Prekladateľ sa musí vyhýbať anachronizmom, ktorých v pôvodine niet, a neprekladať *dlhé pušky,* z ktorých v tých časoch (za Tarasa Buľbu) kozáci strieľali a ktoré Gogoľ správne nazýva „piščali", ako „karabín" alebo „karabina", čo je puškou jazdcov a delostrelcov už v novších časoch. Jesenská mala nazrieť do slovníka (napr. Teyssler—Kotyška, Technický slovník náučný, sv. XI, str. 326). Podobne r. *tovarišč* v Tarasovi Buľbovi sa nesmie prekladať naším slovom „súdruh", lež iba slovami *kamarát, priateľ, druh.*

Zistil som, že ten istý výraz, slovo pôvodiny prekladá Jesenská nejednako, ale raz tak, raz onak, napr. r. *svitka,* je raz „halena" (str. 5), raz „kabanica" (20), ba vo vydaní z roku 1944 dokonca „kabaňa"; r. *chudoščavyj* je po našom *chudorľavý,* ale Jesenská má raz „chudý" a raz „chudorľavý" (6); r. *priosaniťsia* je po našom asi *vážne, dôstojne sa zatváriť, hrdo si zastať,* ale Jesenská to tlmočí raz „podoprel si ruky o boky" (8, 28), inde (20) zasa „vypäl sa" (a hádam má byť *podoprel si boky rukami).* I r. *lozy a rozgi* v súvislosti s derešom treba prekladať do sloven. dvoma slovami, a to *prúty* a *palice,* nielen „prúty" (16, 17); podobne i r. *častokol* je raz jednoducho „plot", na inom mieste „palisády; r. *vytoptyvať rastenija* i *otdirať tanec* Jesenská prekladá len slovesom „dubasiť" (19,23), hoci rastliny sa len *udupkávajú,* nie — „dubasia"; i r. *raskladyvať ogoň* i *raskidyvaťsia* prekladá sa len slovesom „rozložiť (sa)", hoci r. *raskladyvať ogoň* je po našom *klásť, rozkladať oheň,* kým *raskidyvaťsia* je naše *rozvaľovať sa, rozvaliť sa;* r. *važno rozvernulsia* je po našom *dôstojne sa usalašil, uvelebil,* nie „rozvalil sa"; r. *rasťanuťsia* je v sloven. *natiahnuť sa, rozpľaštiť sa,* nie i to

len „rozvaliť sa"; r. *piršestvo* je raz „hodovanie", raz „hýrenie" (25); myslím, že hodovať a hýriť sú dve veci. Ten istý výraz, tú istú frázu tlmočí prekladateľka celkom zbytočne dvojako, napr. r. *usom morgnuť* je raz správne *fúzom mrdnúť* (25), ale na str. 83. je už „fúzom trhnúť". V pôvodine čítame všade len *monastyr'*, ale v preklade sa tlmočí to slovo raz *kláštor*, keď ide o inštitúciu katolícku, a „monastier", keď ide o kláštor pravoslávny. Prečo to nerozlišoval i Gogoľ? Preto, lebo písal po rusky! Ak kozák oslovuje svojho atamana v ruštine *„baťkom"*, ostáva oslovenie *„baťka"* i v sloven., ale ak syn oslovuje v ruštine otca *„baťko"*, treba to preložiť do sloven. slovom *ňanka* alebo jednoducho *otec, otecko*, nie „baťko!" Ruské prirovnanie *kak ugoľ* Jesenská správne preložila *ako žúžoľ* (48), ale mala tak tlmočiť i na str. 52, lenže tam je už „ako uhoľ". Škoda, že r. *boloto* i *soloňčak* sa prekladá do sloven. len slovom „slatina", hoci r. boloto sa má prekladať do sloven. ako *močarisko, mokraď*, kým r. *soloňčak* ako *slatina;* r. *chmeľ* sa prekladá jednoducho naším slovom „chmeľ", napr. r. *chmeľ* a *utomlenije* sa prekladá ako „chmeľ a únava" (32), hoci by bolo zrozumiteľnejšie, keby sa bolo preložilo *alkohol a únava;* vraj „chmeľná sila" (r. *chmeľnaja sila*), hoci je to *sila alkoholu!*

Jesenská si dovoľuje všelijaké novotvary a slová, ktoré poznajú po prípade len v Martine, napr.: „dĺžizný" miesto (v ďalšom m.) *dlhý* (r. *dlinnyj*); „domčúrik" m. *domec* (r. *domyško);* „pluhári" m. *rataji* (r. *pachari,* ukr. *plugari),* „psiari" m. *honci* (ukr. *psari),* „babiari" *frajerkári* (r. *baboľubi),* „duňať" m. *dunieť,* „fosforický" m. *fosforový,* „šiance" m. *val, násyp;* „loktuša" m. *plachtička, odedza, obrúsok* (r. *pokryvalo* je celkom obyčajné slovo!); „vrša" m. *rybárska sieť* (r. *nevod* je zo špagátu, kým česká „vrše" je z prútia, čomu zodpovedá naša *vetierka*; teda r. *nevod* sa nesmie prekladať ani poslovenčeným českým slovom vrša, ale ani slovenským slovom *vetierka;* nebolo by chybou, keby sa r. *nevod* preložilo naším slovom *čereň*). Vraj „žltejúce" m. *žltnúce!* Mne Jesenská vyčitovala svojho času, že používam slovo *porodinený*. Som rád, že ma Jesenská oprávňuje používať to slovo i v budúcnosti, a to preto, že i sama používa sloveso k nemu — „porodiniť sa": „Ale *porodiniť sa* rodinou po duchu, nie po krvi" (83).

Jesenská mnohé expresívne výrazy pôvodiny v preklade zbytočne zjemňuje. Napr. r. *zabivať v golovu* podáva ako „pchať do hlavy", hoci je to *tĺcť do hlavy;* r. *vperiť glaza* nie je „upriecť oči", ale *vrepiť oči;* r. *baranij tulup* nie je „barančinový kožuch", ale jednoducho *ovčí kožuch;* r. *zapačkannaja roža* nie je „zafúľaná tvár", ale *sfafraná papuľa;* r. *načalas' guľňa* nie je „začala sa pohuľanka", lež *začala sa lumpačka, začalo sa hajdákanie;* r. *lampada teplilas'* nie je „blikalo večné svetlo", ale *sliepňalo (klipkalo) večné svetlo;* atď.

Na druhej strane zasa zbytočne zvyšuje expresívnosť výrazov, alebo celkom chladné výrazy prekladá expresívne. Napr. r. *razguľnoje more* nie je „more hýrenia", lež *ľahtikárske more;* r. *razguľnyje obyčaji* sú *ľahtikárske obyčaje,* nie „hýrivo voľné obyčaje"; r. *babiľsia s ženoju* je *maznať sa so ženou,* nie „so ženou sa babrať"; r. *otchvatil ruku* je *odchytil ruku,* nie „odšklbol ruku"; r. *do togo razguľalis', čto razguľali vsio* je *tak sa rozzabávali, že prezabávali všetko,* no nie „tak sa roztatárili, že prehýrili všetko"; r. *podľuka* je *podliak,* nie „hnusník"; r. *povorotis'-ka* je proste *nože sa obráť,* nie „nože sa skrútni"; keď už, i to len „nože sa zvrtni"; r. *vsio eto ka zna čto* je *bohvie, čo je to všetko,* no naskrze nie „to je všetko do frasa"; ešteže čo! Alebo r. *toľko pri vypuske ich* je *len po skončení školy* alebo *len keď skončili školu,* ale nie „len pri prepúšťanke zo ško-

ly", lebo pôvodca sa vyjadruje celkom spisovne, kým prekladateľka ľudovo.

Jesenská nevystihuje výrazne, ba skresľuje mnohé obrazy pôvodiny, napr. r. *Zakinutyj gordo čub jego zachvatyval na pol aršina zemli* znamená *Jeho čub, hrdo pohodený dozadu, okupoval dve piade zeme,* no nie „Hrdo vyhodený čub obkrúcal na meter zeme". Alebo r. *vsia prevratilas' v odno zrenije* sa podá po slovensky jednoducho *bola samé oko,* no nie „celá sa premenila na dívanie"; podobne r. *vsia prevrativšis' v sluch, ne poroniv ni odnogo slova* je *zostala samé ucho, bez slova,* nie „celá sa premenila na sluch, nestratiac ani slova"; r. *Sabľa,... visela počti u každogo pojasa* (47/65 = strany prekladu / strany originálu) dá sa i v sloven. vyjadriť ozvláštnením tak, ako je v pôvodine: *Šabľa,... visela takmer spoza každého opaska,* no ozvláštnenie pôvodiny, ak len nemusíme, nesmieme zrušiť, ako to urobila Jesenská: „Šabľu ... mal určite každý kozák". Alebo r. *v glaza ne kinutsia* je po slovensky *zoči-voči neprídu* alebo *na oči sa ti neukážu* alebo *zoči-voči ti neudrú,* no vôbec nie „do očí sa nehodia" (34/48); r. *byl surov k drugim pobuždenijam* je po našom *bol chladný oproti iným popudom (zvodom),* ale už vôbec nie „bol chladný k iným vabcom!" Vabec je sprava, ktorou vábia srny, srnce, jelene! Alebo r. *Krik ... gusej otdavalsia* (19/28) je — — *Gagot ... husí sa ozýval,* nie „Krik ... husí odrážal sa"; r. *oboľstiteľnyj kak morskije volny* je — *veľmi vábivý (zvodný) ako morské vlny,* nie „hladiaci (vo vyd. SVKL hladivý) ako morské vlny"; r. *Kuča naroda branilas' na beregu s perevozčikami* (20/30) je — *Hŕba ľudí na brehu sa vadila s prievozníkmi,* nie „Hŕba ľudí na brehu nadávala prievozníkom"; r. *ešče teplilas' zola* (49/69) je — *ešte dotlieval popol,* nie „ešte žmurkal žeravý popol" (žeravá môže byť iba pahreba, popol ťažko!). Atď. atď.

Nesprávne sa vysvetľuje v slovníčku na konci knihy slovo *bursa* ako „internát pri kijevskej Akadémii". V slovníčku na konci povesti Taras Buľba vo vydaní Gosudarstvennogo izdateľstva detskoj knigi Ministerstva prosveščenija RSFSR v Moskve r. 1951 sa slovo *bursa* vysvetľuje ako *„duchovnoje učiliščе",* čiže po našom *seminár.* Ďalšie nesprávnosti: r. *verevka* (vyslov viriovka) nie je „motúžtek" (6), ale *žinka, povrázok, povraz;* ukr. *fľaška* je *ťapuša, ťapkavá fľaša,* nie „krčah"; r. *berestovyj* (vysl. *biriostavyj*) je *brezový,* nie „brestový"; r. *storož* je *strážnik,* nie „strážny"; ukr. *korž* (19) je skôr naša *harula, točňa, placerka,* nie „zemiakové lokše"; r. *ognivo* (20) je *ocieľka, kresivo,* nie „ohnivo"; ukr. *čuprina* je toľko ako *čub,* teda nie naša „čuprina"; r. *dubina* je *kyjak, osekanec,* nie „dubová palica"; *ksendzi* sú *kňazi,* nie „pátri"; r. *zavertka* (vysl. zaviortka) je tu *húžva,* nie „šraubovák"; r. *karnizy* sú *rímsy,* nie „karniže" (!); r. *vysokij stolik ... so stupeňkami* je *kľakadlo,* nie „vysoký stolík so stupníkmi na kľačanie"; r. *viťazi* sú *bohatieri,* nie „víťazi"; r. *oklad* je *rám,* nie „obloženie"; r. *kľača* je *škapa,* nie mršina"; r. *čerpak* (88) je *varecha,* nie „čŕpák"; r. *vsiakoje derevo* je tu *rozličné drevá,* nie „rozličné stromy" (!); *dobytoje dobro* (25 je *nahonobené bohatstvo,* nie „dobyté bohatstvo"; r. *nikto ničem ne zavodilsia* je *nik nič nehonobil,* nie „nikto sa o nič nestaral"; r. *nepodručne* je *netrebne (ťarbavo),* nie „nepodručne"; r. *pribrežnyje pologije a ľgotnyje miesta* sú *mierne (nestrmé) a súce pobrežia,* nie „strmé brehy a súce miesta"; r. *golodnaja bursa ryskala* je *hladní seminaristi dulovali (hladný seminár duloval),* nie „hladní... brúsili po..."; r. *čto otkazali v duchovnoj* je *čo poručili v testamente,* nie „čo odkázali v testamente"; r. *pričalivať k beregu* je *pristávať,* nie „približovať sa k brehu"; r. *veličestvennoje opatstvo* je *mohutné (impozantné, majestátne) opátstvo,* nie „vznešené opátstvo". Atď. atď.

Jesenská používa záporový genitív i tam, kde je celkom zbytočný, napr.: Či si nezaslúžim večnej ľútosti? (59).

Vynecháva slová, ba i celé vety. Napr. na str. 18 vystala celá prívlastková veta, na str. 10 slovo „šepotavý" (prúd), na str. 13 slovo „zablatených" (čižiem).

V slovníku na konci knihy mala prekladateľka vysvetliť slová: galéria, kureň, liktor, mirza, pascha, kolimaha, scholastické, rétorické, Záporožská Seč. *Kazakin* nie je „krátky kabátik", ale *kabát po kolená*. *Koševoj* sa mal prekladať ako „veliteľ tábora".

Sme presvedčení, že v ďalšom vydaní Jesenská dôkladne zreviduje svoj preklad a opraví aj tie chyby, ktoré sme tu pre nedostatok miesta neuviedli.

POSUDKY A REFERÁTY

JÁN KOLLÁR: NÁRODNIE SPIEVANKY, I. A II. DIEL. Texty pripravil a poznámkami doplnil Eugen Pauliny. Úvodnú štúdiu napísal František Votruba. Ilustrácie, obálku a väzbu navrhol Václav Sivko. Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry v edícii Odkazy našej klasiky r. 1953. Strán 777 + 692. Cena 50,30 Kčs + 51,20 Kčs.

Po zriedkavo dlhom časovom odstupe temer stodvadsiatich rokov dostáva slovenská čitateľská verejnosť do rúk reedíciu Kollárových Národných spievaniek. Dvojzväzkové *Národnie Zpiewanky čili pjsně swětské Slowáků w Uhrách* s obsahom vyše pol treťa tisíc piesní vydal pôvodne J. Kollár v Budíne v rokoch 1834—35.

O usporiadaní materiálu rozhodlo vecné zameranie piesní. Prvý zväzok obsahuje predovšetkým piesne mytologické a historické. Za nimi nasledujú skupiny piesní o „spevoľúbosti" (ako Kollár nazýva lásku k spevu), o mladosti, kráse, láske, o kostole a ozdobách, o vohľadoch, o svadbe a manželstve, o hospodárstve a roľníctve, o pastierstve, o remeslách a o vojne. V druhom diele sú balady, romance a rozprávky, hry, zábavy a obyčaje, piesne pri pití („nápitnice"), žartovné, satirické, mravokárne piesne. Jedna zo skupín zahrnuje tematiku: národ, reč, vlasť, cudzinci. Ďalej nasleduje viac-menej umelá poézia: piesne študentské, rechtorské, makarónske, meštianske a panské i piesne vzdelanejších stavov rozličného obsahu. Napokon je tematika lásky, módy, nádeje, hospodárstva, tabaku a vandrovania.

Nové vydanie Spievaniek nie je vydaním fotokopickým ani filologickým. Podľa editora univ. prof. dr. Eugena Paulinyho ide o čitateľské vydanie pre najširšie vrstvy slovenských čitateľov, ale zároveň, pri malých výhradách, je ono vhodné aj pre literárnych historikov a lingvistov. V podstate sa preto zachováva pôvodné usporiadanie textu, ale s prehľadnejším číslovaním piesní. Malú zmenu urobil E. Pauliny len presunutím časti historických spevov z druhého zväzku do prvého, kam podľa pôvodných Kollárových zámerov patria. Na osvetlenie treba pripomenúť, že Kollár dostal tento materiál až oneskorene, po vytlačení prvého dielu.

Oveľa závažnejší je zásah editora v jazykovej stránke textu, ktorý bolo treba kriticky zhodnotiť a priblížiť dnešnému jazykovému úzu a pravopisu. Pauliny podrobne rozviedol tieto otázky v edičných poznámkach, ktoré pripojil k druhému dielu.

Proti pôvodnému vydaniu pribudla do Spievaniek úvodná štúdia nebohého akademika Františka Votrubu. Osvetľuje význam Spievaniek na pozadí celoeurópskom. Od konca XVIII. storočia vydávali sa u všetkých národov zbierky ľudovej piesňovej tvorby, ktoré mali zväčša ráz dokumentárny. Votruba hodnotí dokumentárnu cenu Spievaniek, ale okrem toho zdôrazňuje ich epochálny sociálny dosah v slovenských pomeroch. I keď

dnešný literárny historik musí konštatovať, že nie všetky piesne majú rovnakú umeleckú cenu, že Kollár nekriticky prevzal i menej hodnotnú umelú poéziu, predsa v základe znamenajú Spievanky nástup živelného realizmu do literárnej produkcie svojich čias a sú dôkazom samorastlej, svojskej kultúry ľudu i za feudalizmu.

V súvislosti so vznikom Spievaniek dotýka sa Votruba ešte jednej závažnej otázky: otázky jazykovej. Ako zo Šafárikovej korešpondencie s Kollárom vyplýva, od počiatku pri zbieraní ľudových piesní bola stredom pozornosti ich jazyková stránka, lebo sa hodnotila na pozadí češtiny, ktorá sa na Slovensku používala ako literárny jazyk. Preto Šafárik v liste Kollárovi z r. 1822 vyslovuje obavu, „nenaleznou-li se slepí následovníci, kteří to za heslo držeti budou, aby psali, jak lid mluví, jako kdysi Bernolák? Což Bůh uchovej!" (I, 13). Nemáme síce svedectvá o tom, že by Spievanky boli bezprostredne zapôsobili na spisovný jazyk Slovákov. Literárne sa písalo i ďalej po česky, ale časom — po deviatich rokoch — sa predsa ukázalo, že aj jazykove mali Spievanky svoj dosah. Popri iných činiteľoch aj ony majú podiel na ustálení spisovnej slovenčiny.

Votrubova štúdia zaoberá sa hlavne genézou Spievaniek, čiastočne ich významom pre slovenský život v čase ich vydania. Nezdôrazňuje potrebu ich nového vydania. Ak však dnes dostávame do rúk nové vydanie Spievaniek, nevyhnutne sa nastoľuje otázka, prečo po tak nezvyčajne dlhom čase ich bolo treba znovu vydať. Na stránkach Slovenskej reči ešte konkrétnejšie si treba ujasniť, aký prínos alebo pomôcku znamenajú z hľadiska záujmov a potrieb slovenskej jazykovedy, tým viac, že toto čitateľské vydanie editor výslovne určuje aj pre jazykovedcov, pravda s výnimkou hláskoslovného výskumu.

Nové, čitateľské vydanie podáva text jazykove i pravopisne bezprostredne prístupný najširším čitateľským vrstvám, takže je tu ľudová pieseň zachytená tak, ako ju dnes poznáme a počúvame. Všetok vysvetľujúci materiál je presunutý do poznámok, pripojených ku každému dielu osobitne. Treba poznať Kollárov originál, aby sme si uvedomili, koľko drobnej filologicko-kritickej práce bolo treba vynaložiť, aby text jednak nadobudol čitateľom prístupnú formu, jednak aby čo najvernejšie reprodukoval krajový pôvod jednotlivých piesní.

Všeobecne je známe, že piesňové texty, ktoré Kollár dostával od jednotlivých zberateľov horlivcov, boli z jazykovej stránky veľmi rôznorodé. Rozhodoval tu geografický pôvod, teda nárečie príslušného kraja, z ktorého pieseň pochádzala, ďalej pravopisné a gramatické zvyklosti zapisovateľa. Treba mať totiž na pamäti, že sa slovenské piesňové texty zapisovali bez opory ustáleného a všeobecne rozšíreného spisovného jazyka a k nemu prislúchajúceho pravopisu. Ale známa je i Kollárova snaha vydať zozbierané piesne v takej jazykovej forme, v akej ich zberatelia zaznačili, aby sa ukázali bohaté tvorivé schopnosti slovenčiny aj pri jej nárečovej rozdrobenosti.

Paulinyho edičné poznámky o jazykovej úprave nového vydania Spievaniek podávajú nám konečne, čo i nepriamo, dosť podrobnú charakteristiku jazyka, keď sa v nich hovorí o tom, čo, ako a prečo bolo treba upravovať. Pauliny cituje Kollárovo tvrdenie: „odkiaľ a ako nám ktorá pieseň bola poslaná, tak sme ju aj tlačiť dali" (II, 608), ale stavia sa k nemu kriticky, ako ho k tomu oprávňuje samo pôvodné vydanie Spievaniek. Z neho sa dá totiž zistiť, že Kollár všetky piesne jednotne pravopisne upravoval podľa vtedajšieho českého pravopisu. Ďalej je závažné Paulinyho tvrdenie, že Kollár zasahoval aj do znenia textov. Jednak vnášal prvky svojho rodného turčianskeho nárečia aj do textov z iných nárečí, jednak vplyvom vlastnej českej literárnej erudície neodstraňoval české jazykové prvky, ktoré sa dostali do textu pri zapisovaní pravdepodobne ako nedôslednosti. Pravda, Pauliny tu nepodceňuje ani účasť sadzačov, ktorí boli zvyknutí len na české texty, takže nedostatky nemožno pripísať len na vrub Kollárovi. Z Paulinyho tvrdení možno usudzovať, že Kollárove zásahy do jazyka Spievaniek boli viac-menej amatérske, neodborné. Preto dnešný vydavateľ Spievaniek musel naozaj kriticky robiť jazykovú úpravu týchto „gramaticky a hláskoslovne komplikovaných textov", ako ich v edičných poznámkach sám charakterizuje (II, 610).

Pre vysvetlenie a na ilustráciu si môžeme uviesť kratučkú štvorveršovú pieseň z prvého dielu, ktorá v pôvodnom vydaní (I, 3) má názov *Dundjček* a vyslovene je označená ako šarišská:

Janjčku, Janjčku, mog milý Ďundjčku!
Weras se zakochal v mogim bjlém ljčku:
Ei ne tak u ljčku gak u mogim gmeně!
Weras mne potrjmal neraz na koleně.

Z tohto Kollárovho zápisu len slovník dosvedčuje, že ide o pieseň východoslovenskej proveniencie. Nedostatok dĺžok, charakteristický pre východoslovenské nárečia, Kollár (alebo azda sám pôvodný zapisovateľ?) nerešpektuje, ale vnáša sem stredoslovenské prvky, dĺžky — teda upravuje na pozadí toho nárečia, ktoré sám prakticky ovláda, a vnáša (alebo len necháva?) i bohemizmus *gmeně* so začiatočným *j-*. Preto jazyková úprava editora nespočívala iba v pravopisnom prepisovaní textov (w=v, g=j, j=i atď.), ale bolo treba zisťovať pôvod piesní a podľa toho ich upravovať. V uvedenej piesni neprepisuje sa preto *j* mechanicky *i* ako v stredoslovenských piesňach, ale ako krátke *i*, lebo ide o nárečie východoslovenské. Okrem toho sa dopĺňa i mäkké *ś* a poslovenčuje sa *gmeně*, takže prepísaný text vyzerá v novom vydaní takto (I, 38):

Janičku, Janičku, moj mily Ďundičku!
Veraś śe zakochal v mojim bilem ličku.
Ej ne tak u ličku, jak u mojim mene!
Veraś mne potrimal neraz na kolene.

Celkove trochu iná bola problematika v umelých textoch, kde sa vyskytujú v duchu doby zámerné čechizmy. Tu Pauliny násilne neupravoval, len prepisoval, ale prepisoval aj *ř, ě* a *ů* na *r, e, ú*, lebo tieto hlásky, hoci sa písali, na Slovensku sa už dávno nevyslovovali.

I keď by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že jazykové zásahy editora sú priveľmi odvážne, má tento postup svoje zdôvodnenie, ktoré Pauliny zhrnul do troch bodov: 1. Ide o čitateľské vydanie. 2. Jednoduchý prepis by bol dosť blízky dnešnému spisovnému zápisu, ale práve v ňom by rušivo pôsobili odchýlky od spisovnej normy. 3. Tie odchýlky, ktoré sa po kritickom uvážení odstránili, nepatria do ľudových piesní, ale sú zrejmým nánosom J. Kollára alebo iných zapisovateľov.

Takýto spôsob vydania textov má síce svoju nevýhodu pre lingvistov, lebo hláskoslovne si nemožno pôvodný text automaticky rekonštruovať, ale slovníkove a z hľadiska štylistiky básnického jazyka možno použiť aj nové vydanie. A tieto otázky sú pre nás dnes ešte aktuálnejšie.

Je známe, že štúrovci na ľudovú poéziu Spievaniek nadväzovali tematicky, metricky i jazykove. A práve na základe nového, prístupného vydania Spievaniek bude možné ľahšie študovať a konfrontovať tieto danosti. V týchto súvislostiach by som spomenula len malý konkrétny prípad. V stredoslovenskej ľudovej poézii je bežné substantívum *kvieťa*, v ktorom sa dôsledne uplatňuje stredoslovenský rytmický zákon. V tejto podobe prešlo slovo do štúrovskej poézie a do básnického jazyka vôbec a tak sa dostalo i do Pravidiel slovenského pravopisu. Keby sa naozaj dôsledne bola sledovala proveniencia tohto slova i jeho skloňovania v ľudovej i štúrovskej poézii, nebolo by sa mohlo dostať do terajších Pravidiel s genitívom *kvieťaťa*, pretože sa tento tvar nikde v dokladoch nevyskytuje. Toto je len jeden z prípadov na ilustráciu, že Spievanky sú nielen vecou srdca najširších vrstiev slovenských pracujúcich, ale že majú i svoj vecný dosah.

Z hľadiska jazykového sa však ani týmto ešte význam Spievaniek nevyčerpáva. Kollár piesne nielen zozbieral a usporiadal, ale sa zároveň pokúšal o ich rozbor z hľadiska národopisného, estetického i jazykového. Hoci dnešný odborník má k rozsiahlemu poznámkovému aparátu Kollárovmu kritické stanovisko (napr. pokiaľ ide o jeho závery z mytológie starých Slovákov), predsa sa tu vyskytujú i zaujímavé fakty. V „Poznamenaniach a pojednaniach k II. dielu *Spievaniek*, ktoré Pauliny uverejnil neskrátene, nájde i jazykovedec i estetik jazyka podnetné kapitoly. Kollár si uvedomuje jazykovú

cenu i originalitu ľudových spevov. V jednej z kapitol, nadpísanej *Zvláštnosti slovenského nárečia v Spievankách* (II, 547 n.), upozorňuje na rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Popri drobnostiach oceňuje prednosti slovenskej flexie pre väčšiu diferenciáciu tvarov než v češtine a z hľadiska vtedajšieho českého pravopisu, ktorý používal pre zapisovanie slovenských textov, dôrazne upozorňuje Čechov, že stredoslovenské *dau, mau* treba čítať tak, ako je napísané, teda nie s *ou*, ako sa číta v češtine. Zároveň je pozoruhodné, že pre druhé vydanie (!) Spievaniek výslovne žiada, aby „rozdiel medzi *l* mäkkým a *l* tvrdým i v pravopise zachovávaný a znakom nejakým zaznamenaný bol preto, lebo ho Slováci doteraz nielen pilne zachovávajú, ale že i dvojzmyslu by sa tým zabránilo" (II, 548). V nasledujúcej kapitole *(Stopy vplyvu maďarčiny na slovenčinu,* II, 548) upozorňuje na tri „maďarizmy", ktoré sú dosť časté v ľudovej poézii (gen. posesívny typu *Ondriš Sláviké, Anna Blaheje* alebo *susedovie dom;* častica *ta* v slovesách *taisť, tachytiť* a spôsoby maďarského kliatia a zlorečenia). Tu by sa azda k prvému bodu bola žiadala i Paulinyho doplňujúca kritická poznámka, že spomenutý posesívny genitív sa dnes vysvetľuje ináč, lebo ho nachádzame v takých nárečiach, kde nemožno maďarský vplyv predpokladať.

V kapitole *O rozmeroch čiže metrách* (II, 558 n.) Kollár správne hodnotí z hľadiska výslovnosti i z hľadiska metriky stredoslovenské dvojhlásky *ia, ie, iu.* Z jazykovej stránky je dosť slabý a neúplný slovníček, rozdelený na štyri kapitoly, v ktorých vysvetľuje neznáme slovenské, šarišské (!), maďarské a turecké slová. Pauliny doplnil tieto „vysvetlenia niektorých slov" na rozsiahlejší glosár. Vkĺzli do neho drobnejšie vecné chyby. Napr. „maršandmodka" nie je „módny tovar", ale „klobučníčka" a Kollárovo „klepnovať" čiže *paličkovať* nemožno stotožňovať s vyšívaním.

Z iného hľadiska zaslúžia si pozornosti aj ďalšie kapitoly poznámok. Jednu z nich venuje Kollár tzv. „miláčikovným" (alebo ďalej „miláčikovským") slovám a veciam. Ide v podstate o obľúbené krstné mená (mužské i ženské), ďalej o obľúbené pomenovania farieb, očí, riek, remesiel ap., ktoré sa najčastejšie vyskytujú v ľudovej poézii. Podrobne napr. rozvádza slovné spojenia, v ktorých sa vyskytuje označenie bielosti, alebo, ako Kollár hovorí, „láska k bielej farbe" (II, 544). V ďalšej kapitole *(Zaličavé výrazy zaľúbencov,* II, 545 n.) upozorňuje na „hojnosť, rozmanitosť a pôvodnosť ľúbostných rečí u Slovákov, ktorými si zaľúbení svoju útlosť a nežnosť dávajú najavo". Všíma si funkciu onomatopojí *(Básnické prirodozvuky v Spievankách,* II, 546) i častý zjav rozličných spôsobov opakovania slov vo veršoch v súvislosti s ich metrickým členením *(Opätoslovie v Spievankách,* II, 559).

Všetky tieto poznámky dotýkajú sa nepochybne otázok štylistiky básnického jazyka a i keď nesú pečať svojich čias, sú predsa pozoruhodným dokumentom.

Kollár napr. konštatuje bohatú stupnicu deminutív v slovenčine (porov. II, 545), ale pri porovnávaní s inými slovanskými jazykmi kritizuje ich nadmerný výskyt inde: „Nám Slovákom nepáči sa u iných Slovanov, najmä u Rusínov (a sčasti aj u Čechov), zvyčajné nadužívanie zdrobnených slov čiže deminutív" (II, 552). „Korenie je dobré a milé, ale nie ako každodenné jedlo!" (II, 553). Z toho vidieť, že si Kollár uvedomoval funkčné opodstatnenie deminutív v básnickom jazyku. Inak bude iste zaujímavé overiť si Kollárovo konštatovanie o výskyte deminutív a na základe toho si všímať výskyt deminutív v štúrovskej poézii, najmä napr. v poézii J. Kráľa, kde sú charakteristickou črtou jeho básnického štýlu.

Ako z týchto marginálií vidieť, nové vydanie Spievaniek je dielom podnetným. Popri horlivých čitateľoch nájde zaiste aj skúmateľov, pre ktorých bude podkladom pre výskumnícku prácu. Treba len ľutovať, že oddiely v obsahu nie sú očíslované, takže pomerne ťažko nájsť pieseň, ktorá je bližšie určená rímskou číslicou kapitoly a poradovým číslom v nej. Nemožno zároveň nepripomenúť, že dielo je cenove dosť neprístupné, čo bude zaiste prekážkou jeho rozšírenia.

M. Marsinová

KNIHA O PŘEKLÁDÁNÍ. Příspěvky k otázkám překladu z ruštiny. ČSI, Praha, 1953, str. 360. Napsal kolektiv autorů za redakce Dr. J. Moravce.

V poslednom čase neobyčajne vzrástol záujem o prekladateľské otázky. Svedčia o tom diskusie o prekladaní, mnohé články v odborných časopisoch, zavedenie oddielu pre otázky prekladania v časopise Sovětská jazykověda. Všetky tieto počiny smerujú k tomu, aby sa naša prekladateľská práca skvalitnila, aby sa úroveň prekladov zvýšila. Tento cieľ si vytýčil aj recenzovaný sborník článkov „Kniha o překládání."

V krátkom predhovore sa hovorí o poslaní sborníka; nemá byť učebnicou, niektoré prekladateľské problémy predkladá už vyriešené, iné len nadhadzuje.

Práce na sborníku sa zúčastnili poprední českí jazykovedci a prekladatelia. Stretli sa tu v peknej spolupráci príslušníci staršej i mladšej generácie (akademik Trávníček, prof. Horálek, † prof. Mathesius, absolventi sovietskych univerzít J. Moravec, V. Barnet, C. Bosák; pracovníci ČSI a Ústavu pro jazyk český ČSAV).

Usporiadanie a zaradenie článkov v sborníku je plánovité. Najprv sú zaradené články, v ktorých sa riešia problémy všeobecné a celkové, a postupne sa prichádza k problémom celkom špeciálnym, ako je slovosled, niektoré otázky syntaktické, prekladanie určitých väzieb atď. Slovník zakľučujú články o narábaní so slovníkom a o technickej úprave prekladu. Knihu doplňujú tabuľky prepisu najbežnejších hláskových javov z azbuky do latinky, čo iste uvítajú českí prekladatelia. Táto tabuľka bude vodidlom aj pre redaktorov a korektorov a odstráni nejednotnosť pri prepisovaní mien. Taktiež korektorské značky môžu dobre poslúžiť najmä začínajúcim prekladateľom. Celkom na konci knihy je vecný register a literatúra k otázkam prekladania. Zoznam tejto literatúry svedčí o tom, že redakcii sborníka záležalo na tom, aby prekladateľov upozornila na patričnú literatúru.

Pokúsime sa stručne zreferovať o jednotlivých príspevkoch sborníka.

Príspevky by sme mohli zhruba zadeliť do piatich oddielov: I. o prekladaní a prekladoch vôbec, ako i všeobecné príspevky o jazyku (K. Horálek: Za vyšší úroveň překladů z ruštiny; J. Moravec: Práce J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě a některé otázky překladu, O významu překladu a překladatelském mistrovství; F. Trávníček: O jazyce, Rytmus řeči; K. Horálek: K charakteristice ruštiny); II. o metodike prekladania (B. Ilek: Metodika překládání; B. Mathesius: Jak jsem překládal Rozrušenou zemi; V. Barnet: K otázce výběru slov); III. o lexike (H. Křížková: Ruské lexikální prvky v češtině po roce 1945, K. Hausenblas: Psaní a skloňování ruských vlastních jmen v češtině; M. Mucala: Několik poznámek k překládání termínů z ruštiny; M. Dokulil: K překládání slovesného vidu); IV. o syntaxi (K. Horálek: O překládání infinitivních konstrukcí; V. Oktábec: O překládání ruských přechodníkových vazeb; H. Křížková: Problémy českého a ruského slovosledu; I. Camutaliová: Některé zvláštnosti ruských spojek a jejich překlad do češtiny); V. o technickej práci pri preklade (M. Jehlička: O práci překladatele s ruským slovníkem; J. Prokopová: Spolupráce překladatele s nakladatelstvím; A. Nováková: K technické úpravě překladu).

V úvodnom článku *Za vyšší úroveň překladů z ruštiny* hovorí prof. Horálek všeobecne o niektorých prekladateľských problémoch, vyslovuje základné požiadavky dobrého prekladu a zbežne sa dotýka i problému prekladania poézie a drámy. Spomína aj smutnú skutočnosť, že mnohí sa uchádzajú o preklady len pre honorár a tým vznikajú nášmu jazyku veľké škody. Na konci svojho článku upozorňuje prof. Horálek, že časopis Sovětská jazykověda bude (a skutočne už začal) prinášať články s prekladateľskou problematikou. Situácia s prekladmi, ako ju charakterizuje prof. Horálek, by sa dala v mnohom aplikovať aj na slovenské pomery.

Príspevok J. Moravca *Práce J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě a některé otázky překladu"* svedčí o veľkej autorovej rozhľadenosti tak po literatúre ruskej a sovietskej, ako i domácej a o znalosti spracovávaného materiálu. V prvej časti článku rozoberá otázky výberu diela, prekladateľovho vzťahu k originálu a pochopenia diela. Na prekladanie sa majú vyberať len diela pokrokové. Prekladateľ má dielo správne pochopiť a preložiť verne s dobovým zaradením, štylistickým zafarbením a správne zo

stránky ideovej. Autor poukazuje na rad výborných sovietskych prekladov svetovej literatúry a českých prekladov literatúry svetovej i ruskej a sovietskej.

V druhej časti článku aplikuje autor Stalinove tézy o jazyku na jazyk prekladu. Hovorí, že jazyk si musí i v preklade zachovať svoju čistotu, zrozumiteľnosť, estetickú účinnosť. Pritom sa zmieňuje o tzv. kalkoch a uvádza príklady na typicky chybné miesta z prekladov, kde ruský spôsob vyjadrovania v češtine znie cudzo. Táto časť je ďalej doložená príkladmi, ktoré ukazujú, ako sa môže nesprávnym postupom narušať originál. Autor hovorí medziiným, že je nesprávne uvádzať namiesto ukrajinčiny v ruskom kontexte napr. hanáčtinu alebo slovenčinu, pretože tým sa pridáva dielu špecifický národný prvok a stiera sa pôvodná špecifičnosť diela. Od dobrého prekladu sa vyžaduje i zachovanie obraznosti a emocionálneho zafarbenia originálu.

Iný článok toho istého autora *O významu překladu a překladatelském mistrovství* nadväzuje na predchádzajúci. Hovorí predovšetkým o politickom význame prekladu, pripomína požiadavky, ktoré kladie naša spoločnosť na prekladateľa. Upozorňuje na to, že ideologické chyby vznikajú nielen priamo nesprávnym preložením textu. Uvádza príklady, kde prekladateľ nesprávnou interpretáciou štylistického odtienku skreslil obraz postavy v origináli.

Prekladanie vyžaduje naozaj sústredenie pozornosti aj na tie najmenšie, ba zdanlivo nepatrné veci. Dovolíme si pri tejto príležitosti uviesť príklad, ako sa takou maličkosťou, ako je rod zámena pozmení zmysel textu. Príklad je z prekladu diela V. I. Lenina „Kto sú to priatelia ľudu a ako bojujú proti sociálnym demokratom". Chyba je rovnaká v slovenskom i českom preklade, čo vzbudzuje podozrenie, že slovenský preklad sa robil podľa českého. Ide o toto miesto v origináli: *Na samom dele institut nasledstva predpolagajet uže častnuju sobstvennosť, a eta posledňaja voznikajet toľko s pojavlenijem obmena. V osnovanii jejo ležit zaroždajuščajasia uže specializacija obščestvennogo truda...* (Lenin, Soč. 1, IV. vyd., Leningrad 1951, str. 136.) Český preklad: Ve skutečnosti instituce dědictví předpokládá už *soukromé vlastnictví* a toto vlastnictví vzniká teprve se vznikem směny. *Jejím* základem je rodící se již specialisace společenské práce... (Lenin, Spisy I, str. 162—163, Praha, Svoboda 1951.) Slovenský preklad: V skutočnosti dedičská ustanovizeň predpokladá už *súkromné vlastníctvo,* ale ono vzniká, len keď sa zjavila výmena. V *jej* základoch sa už rodí špecializácia spoločenskej práce... (V. I. Lenin, Vybrané Spisy, Bratislava, Pravda 1951, str. 96; V. I. Lenin, Kto sú to priatelia ľudu, Bratislava, Pravda 1950, str. 30.)

Zámeno na začiatku druhej vety sa zrejme vzťahuje na výraz „súkromné vlastníctvo", ktorý je v ruštine žen. rodu *(častnaja sobstvennosť)* a nie na „výmenu", ako je to chybne v prekladoch, lebo výmena *(obmen)* je v ruštine naopak rodu mužského. Teda zámeno *jejo* v origináli jasne ukazuje, že základom *súkromného vlastníctva* je špecializácia spoločenskej práce. Správne teda mal prekladateľ použiť na začiatku druhej vety zámeno „jeho", keďže ide o vzťah k vlastníctvu, ktoré je v slovenčine stredného rodu.

V druhom bode rozoberá J. Moravec požiadavky G. V. Plechanova voči prekladateľovi, a to znalosť jazyka, do ktorého sa prekladá, znalosť jazyka originálu a dokonalé oboznámenie sa s predmetom, o ktorom sa v diele hovorí. Pri tejto príležitosti kladie za vzor pri prekladaní a štúdiu cudzích jazykov V. I. Lenina a K. Marxa.

Akademik Trávníček v článku *O jazyce* rozoberá niektoré základné jazykovedné otázky, vychádzajúc zo Stalinových téz o jazyku. Hovorí, že jazyk je prostriedkom boja za mier, rozvádza myšlienku dialektickej jednoty jazyka a myslenia. Vychádzajúc z rozdielov medzi jazykom a myslením, uvádza príklady chybných prekladov. Odôvodňuje ich nedostatkom živého jazykového citu u prekladateľov. Avšak jeho príklady svedčia skôr o nedostatočnej znalosti lexikálnej i gramatickej stavby ruštiny. Ďalej hovorí akademik Trávníček o dialektoch, o jazyku hovorovom a spisovnom, o využití jednotlivých jazykových štýlov v literatúre a o ich pretlmočení v preklade.

Druhý článok akademika Trávníčka rozoberá otázku prízvuku a intonácie v češtine. Tento článok je veľmi poučný, ale do istej miery sa vymyká z ústrednej témy zborníka.

Príspevok prof. Horálka *K charakteristice ruštiny* rozoberá základné znaky ruštiny, ruského hláskoslovia, tvaroslovia a syntaxe v porovnaní s češtinou. Na začiatku všeobecne hodnotí prednosti a výrazovú bohatosť ruštiny, potom preberá postupne hláskoslovné zmeny, prízvuk, kontrakciu, rozdielnosti v časovaní, skloňovaní v porovnaní s češtinou. Pri slovese rozoberá opisné slovesné tvary. V oddiele o vetnej stavbe v ruštine zaoberá sa prof. Horálek niektorými základnými otázkami, ako vypúšťaním sponového slovesa, bezpodmetnými vetami, slovosledom. V oddiele o lexike hovorí o prejímaní slov z iných jazykov a všíma si slov rovnako znejúcich, ale s rozličným významom v ruštine a češtine, ďalej píše o zloženinách typu *starucha-mať* a vyvodzuje z toho dôsledky pre prekladateľskú prácu.

Článok prof. Horálka je veľmi cenným prínosom do literatúry o prekladaní. Poskytuje základné teoretické poučenia o ruštine, najmä tým prekladateľom, ktorí nemajú odborné vzdelanie. Článok bude azda aj podnetom k podrobnejšiemu štúdiu niektorých teoretických otázok.

Druhá skupina článkov sa dotýka praktických otázok.

Prvý a najobsiahlejší je tu príspevok B. Ileka *Metodika překládání.* Na začiatku hovorí autor o niektorých ťažkostiach rázu štylistického a svoje vývody podopiera príkladmi. Vyberá i konkrétne prípady, ako prekladanie výrazov *narod, nacionaľnosť, nacija.* Uvádza podľa A. V. Fjodorova, ako treba aplikovať Stalinove tézy o jazyku na prekladanie: 1. jazyk prekladu musí byť zrozumiteľný, prístupný a dokonalý, 2. prekladateľ musí zachovať všetky prvky literárnej formy, 3. má tlmočiť originál v celej svojráznosti jeho národnej formy, 4. musí čo najstarostlivejšie prizerať na zákonitosti jazyka, do ktorého prekladá.

Ďalší výklad je vlastne návodom začínajúcim prekladateľom. Najprv treba preštudovaním celého diela zistiť, či sa nám dielo na prekladanie hodí. Pritom vidíme aj jeho ťažké miesta, oboznámime sa s lexikou, syntaktickými väzbami atď. Pri cudzích menách treba zistiť ich etymologický pravopis. Prekladateľ musí preskúmať dielo aj po stránke štylistickej. Keď v diele autor použil nárečie, treba ho pretlmočiť „použitím prvkov bežnej reči hovorovej alebo bežne používaných slov nespisovných". Ale hneď zatým B. Ilek hovorí, že Z. Jesenská použila vhodnou mierou dialekt. Toto je v rozpore s jeho návodom, lebo Z. Jesenská práve pri prekladaní Tichého Donu použila vo veľkej miere za ukrajinčinu východoslovenské nárečie. O tom bola široká diskusia v Kultúrnom živote, v kruhu prekladateľov, na prekladateľskom školení a inde. Po diskusii Z. Jesenská svoj preklad Tichého Donu prepracovala.

V článku nájdeme ďalej príklady, ako sa niektorí prekladatelia vyrovnali s otázkami dialektizmov, štýlu, archaizácie, aktualizácie. Sú tu i prípady, na ktorých vidno, že dakedy malé štylistické posunutie môže znamenať zmenu celého obrazu, najmä v poézii. Prácu v skupinách pri prekladaní pokladá autor za nevýhodnú, upozorňuje na jej nedostatky (nejednotnosť štýlu, vetných väzieb atď.) a vyslovuje požiadavku, aby takýto preklad zredigovala jedna osoba. V odsekoch nadpísaných „Rozbor textu a jeho pochopení" a „Presnosť překladu" osvetľuje autor niektoré špeciálne problémy a ilustruje svoje vývody príkladmi, pričom poukazuje na niektoré typické chyby. V článku sú viaceré odkazy na literatúru o prekladaní.

Vo veľmi cennom príspevku prof. B. Mathesiusa *Jak jsem překládal Rozrušenou zemi* máme možnosť nazrieť do prekladateľskej dielne tohto výborného tlmočníka cudzej literatúry. Svoje skúsenosti a vyriešené problémy odovzdáva začínajúcim prekladateľom. (Príspevok je stenografický záznam prednášky, ktorá odznela na prekladateľskom školení na Dobříši r. 1951.) Je isté, že v každom diele bude problematika trochu iná a že prekladateľské zásady nemožno natiahnuť na jedno kopyto. Nemožno vypracovať nejaké pevné smernice, pretože literárne dielo a jeho jazyk sú veľmi mnohotvárne a zložité. Možno sa však poučiť z rozboru práce na určitom diele a aplikovať jednotlivé zásady na iné preklady. Prof. Mathesius rozvádza najmä tieto otázky: 1. štúdium štýlu prekladaného diela, 2. otázka titulu diela, 3. otázka skratiek, 4. otázka lyrických miest, 5. mená v prekladanom diele, 6. ďalšie detaily, 7. práca so slovní-

kom. Už z týchto heslovitých nadpisov sa dá usúdiť, aké zaujímavé a pre prekladateľa poučné otázky rozoberá prof. Mathesius.

Rozboru konkrétneho materiálu je venovaný aj príspevok V. Barneta *K otázce výběru slova při překladu*. Prekladateľ musí správne pochopiť obrazné tkanivo originálu, jeho výrazové prostriedky a správne ich previesť do materčiny. To sú hlavné myšlienky, ktoré s. Barnet rozvádza a ilustruje príkladmi. Dotýka sa otázky umeleckého obrazu a otázky literárneho jazyka. Upozorňuje na tézu V. V. Vinogradova, že literárny jazyk je neoddeliteľný od ideového obsahu diela. Niekoľko príkladov jasne ukazuje, ako prekladatelia často neuvažujú o výbere ekvivalentu za ruský výraz a ako sa môže úplne skresliť obraz originálu, keď prekladateľ vysunie z príslušnej štylistickej roviny niektoré spojenia alebo výrazy. Pri používaní slangových výrazov treba byť tiež opatrný. V článku nájdeme hojne materiálu z charakteristiky osôb, archaizácie, familiárneho štýlu, pričom sa poukazuje na konkrétne chyby.

Tretí oddiel článkov je venovaný otázkam lexikálnym.

V príspevku H. Křížkovej *Ruské lexikální prvky v češtině po r. 1945* sa hovorí o preberaní slov z cudzieho jazyka, o tzv. kalkoch, o rusizmoch. Rozhodujúcim činiteľom pri preberaní slov je potreba nového slova, ak jazyk nemá priliehavý ekvivalent za cudzí výraz. Autorka poukazuje na prípady mechanického preberania slov a uvádza niektoré sporné prípady s návrhmi správnych prekladov. Úlohou filológov je všímať si prenikanie ruských slov do našej lexikálnej sústavy, zavčasu zasahovať, aby sa preberané slová dostávali do nášho jazyka v prijateľnej forme, aby nenarúšali jazykovú štruktúru zo stránky lexikálnej a tvaroslovnej. V článku sa upozorňuje na nesprávne tvorenie substantív od vlastných mien príponou *-ec* typu *leninec, stalinec, mičurinec*. Správne je tu tvorenie pomocou prípony *-ovec*, a to v češtine i v slovenčine, teda *stalinovec*, porov. *gottwaldovec, štúrovec, bernolákovec*. Pri preberaní nových slov musíme dbať na to, aby sa do jazyka nevnášali neorganické prvky. Každé slovo, ktoré sa preberá, musí byť zaradené do lexiky a gramatickej stavby nášho jazyka tak, aby nepôsobilo rušivo.

Článok K. Hausenblasa *Psaní a skloňování ruských vlastních jmen v češtině* preberá zásady tvorenia ruských vlastných mien, skloňovania ruských mien a tvorenia ženských priezvisk. Poukazuje na nejednotnosť pri skloňovaní mien typu *Šapiro, Šor*. Ťažkosti sú aj s adjektívnymi priezviskami typu *Polevoj, Sedoj*. Autor podrobne rozoberá tvorenie ženských foriem od mien typu *Fomin, Ivanov, Popov*, čo však nie je vyriešené s konečnou platnosťou.

V príspevku M. Mucalu *Několik poznámek k překládání terminů z ruštiny* sa rozoberá otázka prekladania odborných výrazov. Autor prichádza k týmto záverom: 1. v odbornej terminológii nemá sa prekladať, ale vyhľadať zodpovedajúci český termín, 2. vytvorenie nového termínu má zodpovedať vnútorným zákonitostiam jazyka a doterajšej sústave českej terminológie, 3. pri výbere synoným treba voliť slovo, ktoré bude lepšie vyhovovať vzhľadom na tvorbu odvodenín, 4. pri prekladaní slovných spojení treba mať na zreteli rozdielnosť terminologických sústav obidvoch jazykov, 5. ruské zloženiny nemožno prevádzať do češtiny mechanicky. Článok je ilustrovaný príkladmi, škoda len, že skoro výlučne z terminológie vojenskej.

M. Dokulil v článku *K překládání slovesného vidu* vyrovnáva sa s niektorými problémami prekladania slovesného vidu. Všíma si hlavne tri prípady, v ktorých prekladateľ musí sústrediť pozornosť, aby vedel, aký vid má použiť. Ide 1. o slovesá vidove jednoznačné, napr. *minovať, obeščať, ispoľzovať, sočetať;* 2. o slovesá, ktoré rozlišujú vid prízvukom, čo sa v písanom prejave dá určiť len z kontextu *(otrézať — otrezáť, zasýpať zasypáť)*, 3. o slovesá pohybu s dejom priamočiarym alebo s dejom v rozličných smeroch *(leteť — letať, bežať — begať)*.

V článku nachádzame klasifikáciu slovesného vidu v záporných vetách, vo vetách rozkazovacích a v slovesnom podstatnom mene.

V ďalšej skupine článkov sú spracované syntaktické otázky. C. Bosák v článku *Několik poznámek k syntaxi ruského a českého odborného stylu* rozoberá prekladanie syntaktických zvratov, ktoré obsahujú slovesný element, ale ho nevyjadrujú pomo-

cou určitého slovesa. Rozdeľujú ich na päť druhov: 1. nominálne väzby, 2. infinitívy, 3. prechodníkové väzby, 4. príčastia, 5. samostatné vetné členy. Výklad ilustruje príkladmi z odborného štýlu.

Prof. Horálek vo svojom príspevku *O překládání infinitivních konstrukcí* preberá hlavné zvláštnosti v používaní infinitívov v ruštine. Uvádza desať typov infinitívnych konštrukcií: 1. infinitívy vyjadrujúce modálne vzťahy, 2. infinitívne väzby s datívom, 3. infinitív s podmieňovacou časticou *by*, 4. infinitív so spojkou *jesli*, 5. infinitív v spojení *pered tem kak*, 6. infinitívy zosilňovacie, 7. infinitívy vyjadrujúce rozkaz alebo želanie, 8. infinitív v platnosti minulého času, 9. infinitívy závislé (predmetové a príslovkové), 10. infinitívy po slovesách vyjadrujúcich vôľu. Pri jednotlivých typoch sú názorné príklady.

V. Oktábec v článku *O překládání ruských přechodníkových vazeb* prechádza od všeobecného výkladu o typoch prechodníkov v ruštine k výkladu o súvislosti medzi dejom prechodníka a dejom základným. Rozoznáva sedem typov prechodníkov: 1. obsahom prechodníkovej väzby je sprievodná okolnosť, 2. prechodníkové väzby s časovým určením, 3. prechodníková väzba vyjadruje spôsob, v ktorom prebieha hlavný dej, 4. prechodníková väzba vyjadruje príčinu, 5. účel, 6. podmienku, 7. prípustku. Článok sa končí hodnotením platnosti prechodníka v češtine a konštatovaním, že v češtine je oblasť používania prechodníka užšia ako v ruštine.

Autorka príspevku *Problémy českého a ruského slovosledu* H. Křížková rozdelila problematiku slovosledu do piatich oddielov: v prvom hovorí 1. o postavení prísudku na prvom mieste vety, 2. o postavení prísudku na konci vety a 3. o postavení infinitívu. V druhom oddiele rozoberá 1. postavenie príslovkového určenia na prvom mieste vety, 2. postavenie príslovkového určenia v strede vety, 3. postavenie príslovkového určenia v uvádzacej vete. Tretí oddiel je venovaný postaveniu prívlastku vo vete, voľnému prívlastku a zámennému prívlastku. Štvrtý oddiel vyhradzuje autorka postaveniu zámenného predmetu a podmetu dvoch slovies. V piatom oddiele hovorí o tzv. aktuálnom vetnom členení vo všetkých spôsoboch. V článku je porovnaný materiál z ruských originálov s českými prekladmi.

Príspevok I. Camutaliovej *Některé zvláštnosti ruských spojek a jejich překlad do češtiny* preberá a hodnotí jednotlivé druhy spojok v súvetiach, podáva štylistické zaradenie spojok a nakoniec uvádza skupiny bezspojkových spojení. V závere je pripomienka, že najväčšie nebezpečenstvo pre prekladateľa skrývajú spojky primárne, keďže mnohé z nich sú mnohoznačné.

Posledné tri články sú venované technickým otázkam prekladu. M. Jehlička v článku *O práci překladatele s ruským slovníkem* zoznamuje prekladateľa so slovníkmi rusko-českými, s výkladovými ruskými slovníkmi, rusko-českými odbornými slovníkmi, s ruskými a sovietskymi encyklopediami a českými výkladovými slovníkmi. O Ušakovovom výkladovom slovníku hovorí, že doňho neboli pojaté dialektizmy. To však nezodpovedá skutočnosti. Fakt, že v Ušakovovom slovníku je dosť dialektizmov, potvrdí každý slovnikár, a že sú v ňom i dialektizmy okrajové, dosvedčuje i tá okolnosť, že slovník P. S. Ožegova niektoré z nich ako nepotrebné vypúšťa. O výkladovom slovníku V. S. Černyšova sa hovorí, že po vyjdení prvých dvoch dielov bolo jeho vydávanie zastavené. Mnohí prekladatelia možno ani nepoznajú tento slovník, ale hádam by ich zaujímalo, prečo tento slovník, ktorého prednosti sa v článku vyzdvihujú, prestal vychádzať. Kto s týmto slovníkom narábal, ten sa presvedčil aj o jeho nedostatkoch, ktoré vyčítala kritika tohto diela v časopise *Literaturnaja gazeta* (1952, č. 52). Za základnú chybu redakcie tohto slovníka sa pokladá, že sa vôbec nepridržiavala zásad, ktoré si vytýčila.

M. Jehlička hovorí, že sa treba zoznámiť so systémom štylistických značiek v slovníku a prekladať podľa toho, do akej štylistickej oblasti je slovo zaradené. Pritom však, žiaľbohu, nepomôže vždy slovník, najmä nie výkladový slovník Ušakovov. V tomto slovníku totiž zhruba pri každom druhom hesle je značka *kniž.* Najpresnejšie

štylistické zaradenie (kým ešte nemáme kompletné veľké prekladové slovníky (čes.-rus. a slov.-rus.) nájdeme v najnovších rusko-inojazyčných sovietskych slovníkoch.

S. I. Prokopová v článku *Spolupráce překladatelů s nakladatelstvím* vykladá postup práce od odovzdania rukopisu až po vyjdenie knihy. Hovorí o edičnom pláne, o dodržiavaní termínov nakladateľstvom a tlačiarňou. Pre začínajúceho prekladateľa je článok veľmi poučný rovnako ako článok A. Novákovej *K technické úpravě překladu,* v ktorom sa píše o citácii súvislého textu, o odkazoch, o názvoch časopisov, o poznámkach a registroch, o bibliografii a o transkripcii cudzích mien.

Pri celkovom hodnotení recenzovaného zborníka treba povedať, že kniha znamená cenný prínos k teoretickým a praktickým otázkam prekladania u nás. Mnoho poučného nájde v nej aj slovenský prekladateľ, lebo niektoré problémy sú rázu všeobecne jazykového, alebo sa dajú aplikovať aj na slovenčinu. Veľký záujem slovenských prekladateľov o recenzovanú knihu je dôkazom toho, že spĺňa svoje poslanie i na Slovensku.

O. Malíková

SLOHOVÉ ÚLOHY NA STREDNEJ ŠKOLE. Príručka pre učiteľov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1953, strán 217.

Otázky štylistiky stoja v súčasnej dobe v popredí záujmov jazykovedy i literárnej vedy. K teoretickým problémom štylistiky družia sa i otázky metodické. Vyučovanie slohu ako jednej zo zložiek vyučovania materinského jazyka je vlastne preverovaním poznatkov žiakov z gramatiky a literatúry a ich uplatnením v konkrétnom jazykovom prejave.

Aby slovenčinár na všeobecnovzdelávacej škole úspešne zvládol túto časť svojej výchovnej práce, musí mať vyriešené zásadné teoreticko-metodické otázky a tvorivý vzťah k slohovému výcviku žiakov. Vzdelávanie učiteľov v tomto smere naráža však na veľké prekážky, ktoré zapríčiňuje predovšetkým nedostatok syntetických prác z teórie a metodiky slohu. Táto skutočnosť pochopiteľne negatívne vplýva na výsledky slohového výcviku žiakov.

Účinným pomocníkom i v tejto oblasti školskej práce je sovietska odborná literatúra. Po preklade Golubkovovej *Metodiky prepodavanija literatury* (Metodika vyučovania literatúry) dostáva sa našim učiteľom do rúk ďalšia cenná metodická príručka V. A. Nikoľského *Sočinenija v srednej škole, posobije dľa učitelej* v preklade dr. Blahoslava Hečku (Slohové úlohy na strednej škole).

Kniha obsahuje zovšeobecnené skúsenosti sovietskeho autora ako učiteľa vyšších tried desaťročnej školy (V.—X. trieda), doložené konkrétnym materiálom zo žiackych slohových prác. Na tomto základe rieši Nikoľskij dôležité teoretické otázky metodiky slohu, opierajúc sa o výsledky iných pracovníkov na tomto poli. Ako vidno zo samotného názvu knihy, autor zužuje svoje pozorovanie iba na časť metodiky vyučovania slohu, na slohové úlohy, ktoré sú zavŕšením v procese slohového výcviku. Pochopiteľne okrajove dotýka sa i metodiky teórie slohu ako východiska písomnej slohovej práce.

Nikoľského knižka je rozčlenená na štyri kapitoly. V prvej podávajú sa všeobecné zásady vyučovania slohu a určuje sa charakter a význam slohových úloh. Nasledujúce dve kapitoly obsahujú metodiku slohových prác v jednotlivých ročníkoch strednej školy. V poslednej časti oboznamuje sa čitateľ s náplňou a vyučovacími postupmi mimoškolských slohových úloh.

Autor vychádza z marxistického riešenia pomeru obsahu a formy, aplikujúc zásadu dominantnosti obsahu na slohovú úlohu. Po kritickom poukaze na formalizmus vo vyučovaní slohu, ktorý sa prejavoval v mechanickom nácviku slohových prostriedkov bez zreteľa na obsah, určuje autor tému ako zložku obsahu za základný pojem metodiky slohových úloh. Témou rozumie problém, ktorý sa stal podľa zámeru a rozhodnutia autora programom jeho verejného prejavu. Slohovú úlohu charakterizuje ako výsledok a proces žiakovej práce nad témou. Takto chápaná slohová úloha stáva sa prostriedkom

komunistickej výchovy žiakov. V tejto súvislosti podčiarkuje autor fakt, že organizácia slohových úloh nie je súkromnou vecou učiteľov materinského jazyka, ale otázkou všeobecne pedagogickou. Učiteľom ostatných predmetov kladie za povinnosť radiť sa s učiteľom vyučovacieho jazyka o problémoch slohového výcviku, pretože úroveň slohových prác je vizitkou výchovnovzdelávacej práce školy vôbec.

V snahe o zabezpečenie systematičnosti slohových úloh roztrieďuje autor jednotlivé ich druhy do viacerých protikladových dvojíc. Každá slohová práca má podľa tejto schémy charakteristické črty jedného člena zo všetkých dvojíc. Pomocou takéhoto roztriedenia vytvoril si autor systém pojmov, s ktorými narába pri rozvádzaní metodiky slohových úloh v jednotlivých ročníkoch strednej školy. Veľmi dôkladne je rozpracovaná najmä metodika domácich slohových úloh, ktoré vo vyšších triedach desaťročnej školy kladie Nikoľskij na prvé miesto. Domáca slohová úloha v autorovom chápaní predpokladá vysokú aktivitu nielen žiaka, ale i samého učiteľa. Od žiaka vyžaduje tvorivý vzťah k téme a schopnosť vyhľadávať a spracúvať príslušný materiál. Od učiteľa zasa neustálu kontrolu práce žiakov na téme pomocou konzultácií a dôkladnú korektúru prvej redakcie práce. Ako z vyššie spomenutého vysvitá, náročnosť sovietskej školy na žiacke slohové úlohy je oveľa vyššia ako u nás. Práce spomínaného druhu blížia sa už seminárnym prácam na vysokej škole.

Veľkú pozornosť venuje autor i opravám a klasifikácii slohových úloh. V snahe odstrániť subjektívne momenty pri známkovaní pokúša sa o stanovenie všeobecne záväzných kritérií hodnotenia.

V súvise s rozvojom mimoškolskej aktivity žiakov našich škôl môže slovenčinárom veľmi prispieť posledná časť knihy, v ktorej sa autor zaoberá otázkami mimoškolských slohových úloh. Popri niektorých druhoch takýchto prác, rozšírených i v našich školách, oboznámia sa naši učitelia s novými, dosiaľ u nás neuplatňovanými typmi mimoškolských slohových úloh. Táto kapitola knihy znamená prínos nielen pre metodiku slohu, ale i pre teóriu slohových druhov.

Nikoľskij svojím obšírnym, dôkladným a teoreticky podloženým riešením metodických otázok slohových poskytol sovietskym učiteľom cenný návod k premyslenému a organizovanému vyučovaniu slohu. Proti jeho základnej koncepcii mali by sme však tú námietku, že nedoceňuje význam vedenia žiakov k uvedomelému postupu pri výbere slohových prostriedkov. Táto skutočnosť vyplýva z autorovej reakcie na formalistické postoje k problémom slohovej práce a azda i z pravdepodobného vplyvu vulgárno sociologickej koncepcie N. J. Marra. (Práca bola napísaná pred uverejnením Stalinových statí o jazyku.)

Na adresu prekladateľa by sme pripomenuli, že podliehal vplyvu ruskej skladby. V časti „Slohové úlohy a hodiny gramatiky" dopustil sa terminologickej chyby, zamieňajúc viacnásobný (rozšírený) prísudok za zložený prísudok (str. 60).

Praktické uplatňovanei všetkých poučiek obsiahnutých v knihe bude pre našich slovenčinárov isteže ťažké. Autor vychádza zo situácie sovietskej školy, ktorá svojou organizáciou i pedagogickou úrovňou nám slúži ako vzor. Technické vybavenie našich škôl zatiaľ nie je v zhode s požiadavkami, ktoré kniha na slohovú prácu, najmä domácu, kladie. Ide tu predovšetkým o vybavenie našich školských knižníc a ich sprístupnenie žiakom. Pravdepodobne bude nevyhnutné uskromniť sa v nárokoch. Avšak v podstatnom znamená Nikoľského práca pre našich učiteľov veľa. Bude pre nich podnetom k zamysleniu sa nad otázkami vyučovacieho slohu, určí im jasne základnú líniu ich metodického postupu, odhalí veľa zaujímavostí a dodá im chuti a nadšenia pre túto prácu. Z tohto hľadiska je preklad Nikoľského knihy vítaný.

Miloslav Darovec

Knižné novinky Slovenskej akadémie vied.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE (Sborník prác k 10. výročiu).

Publikáciu pripravil Historický ústav Slovenskej akadémie vied na základe výsledkov vedeckej konferencie o Slovenskom národnom povstaní. Cieľom Zborníka je zhodnotiť Slovenské národné povstanie podľa najnovších, výskumov, odstrániť nesprávne náhľady a osvetliť nejasné otázky z čias povstania, vyzdvihnúť veľkú pomoc Sovietskeho sväzu, bratstvo českého ľudu so slovenským ľudom a na konkrétnom materiáli zvýrazniť významnú poučku marxisticko-leninského učenia, že skutočným tvorcom dejín je pracujúci ľud.

Slovenské národné povstanie — vyvrcholenie národnooslobodzovacieho boja slovenského ľudu je základná štúdia zborníka. Autor Bohuslav G r a c a hodnotí otázky povstania a prináša mnoho dokumentárneho materiálu k priebehu povstania. Smelo pristupuje k problémom, ktoré boli predtým obchádzané a osvetľuje ich z hľadiska marxistickej historickej vedy. Štúdia B. Gracu doplnená výsledkami vedeckej konferencie o povstaní patrí medzi najdôležitejšie príspevky, ktoré spracovávajú hlavné problémy Slovenského národného povstania.

Pomoc Sovietskeho sväzu Slovenskému národnému povstaniu je štúdia od Jozefa H r o z i e n č i k a. Podáva tu v súhrnnom prehľade prvé obsiahlejšie zhodnotenie obrovskej materiálnej pomoci SSSR. Autor uviedol mnoho zaujímavých dokladov o bojovej a politickej spolupráci slovenských povstalcov so sovietskymi partizánmi nielen v období do konca októbra 1944 ale i potom, keď povstanie pokračovalo z hôr, čo bolo doteraz najmenej prebádané a spracované. Hoci azda nikdy nebudeme môcť presne vyčísliť, koľko materiálu sme dostali na povstalecké územie zo SSSR, jednako sa autorovi podarilo urobiť plastický obraz o veľkosti sovietskej pomoci povstaniu.

K jednote československej robotníckej triedy za Slovenského národného povstania. Pod týmto názvom prináša Zborník príspevok pracovníka Historického ústavu Čs. akadémie vied Jiřího D o l e ž a l a, v ktorom autor ukazuje, že povstanie malo veľký ohlas v českých krajinách a chápalo sa tu ako boj za jednotnú ČSR. Vedomie jednoty čs. robotníckej triedy za národnooslobodzovacieho boja v II. svetovej vojne sa veľmi významne prejavilo tým, že stovky odhodlaných českých vlastencov sa ponáhľalo na pomoc povstaleckým bojovníkom. Slovenské národné povstanie neobyčajne silne povzbudilo českých vlastencov v národnooslobodzovacom boji a stalo sa hlavným východiskom k utvoreniu novej ČSR.

Revolučné národné výbory v Slovenskom národnom povstaní je štúdia, ktorej autorom je Miroslav K r o p i l á k. Ozrejmuje vznik a činnosť národných výborov už pred povstaním, ukazuje na ich významnú úlohu pri vypuknutí povstania, keď národné výbory viedli mobilizáciu a nástup do bojov a preberali moc. Na základe bohatého dokumentárneho materiálu sa presvedčujeme, akú veľkú pomoc poskytli národné výbory povstaleckému frontu a partizánom, ako ich činnosť po-

SLOVENSKÁ REČ
časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XIX, 1954, číslo 6
Vydalo v Bratislave roku 1954
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar
Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin
Výmer PIO 18163/50-II/3
Cena Kčs 1,70

kračovala ilegálne aj po zatlačení povstania do hôr a ako sa opätovne verejne rozvinula v plnej šírke pri oslobodzovaní našej vlasti Sovietskou armádou.

Zrada buržoázie a západných imperialistov v povstaní je názov práce Mira Hysku, ktorý podáva rozbor politiky buržoázie v období príprav a priebehu povstania. Autor poukazuje na protiľudové úmysly a činy buržoázie, na jej spätosť so západnými imperialistami a osvetľuje podstatu zrady buržoáznych nacionalistov. Ukazuje, že medzi zradou buržoázie v povstaní a jej terajšou protinárodnou činnosťou v emigrácii je logická súvislosť. Preto odhaľovať zradu buržoázie v povstaní znamená odhaľovať korene jej dnešného zapredávania západným imperialistom.

V celku prináša Sborník nový zaujímavý materiál faktov a vyjasnenie mnohých teoretických otázok. Vyzdvihuje rozhodujúcu účasť ľudu v povstaní.

Rozsah bude asi 320 strán a predbežná cena asi 15.— Kčs.

Miro Hysko
Slovenské národné povstanie.

Okrem Sborníka vedeckých prác o povstaní vydáva Historický ústav Slovenskej akadémie vied populárno-vedeckú prácu o povstaní, ktorá v stručnej forme a sviežim štýlom podáva ucelený obraz o najvýznamnejšom revolučnom vystúpení slovenského ľudu.

Naliehavú potrebu takéhoto diela sme už pociťovali dávnejšie a to tým viac, že doterajšie populárno-vedecké publikácie o povstaní neposkytovali správny prehľad a nevyzdvihovali hlavného hrdinu povstania — slovenský ľud. Iným nedostatkom predchádzajúcich publikácii bolo, že ich faktografická časť, vzhľadom na najnovšie historické výskumy nevyhovuje a bolo ju treba doplniť novým faktovým materiálom a hodnotením.

V publikácii Mira Hysku dostáva sa do rúk najširších más významná brožúra, ktorá odstraňuje nedostatky predchádzajúcich prác a bude plniť dôležitú úlohu pri politickej a vlasteneckej výchove slovenského ľudu.

Rozsah približne 65 strán, cena brož. asi 2.— Kčs.

Časopisy Slovenskej akadémie vied.

SLOVENKSÁ REČ

venuje 7. číslo otázkam spisovnej výslovnosti (ortoepie).

Bude obsahovať príspevok V. Uhlára o hlavných zásadách spisovnej výslovnosti v škole, ďalej zprávu o práci ortoepickej komisie a referáty o ortoepických prácach.

SLOVENSKÁ LITERATÚRA

zameriava druhé číslo k významnej udalosti nášho verejného života v r. 1954 — k desiatemu výročiu Slovenského národného povstania.

Ivan Kusý v obsiahlej štúdii „Zobrazenie hrdinu v próze o národnooslobodzovacom boji proti fašizmu" rozoberá otázku, ako sa so Slovenským národným povstaním a s celým národnooslobodzovacím bojom proti fašizmu vyrovnávala a vyrovnáva súčasná slovenská próza. Akademik Andrej Mráz v štúdii „Postavenie Kroniky v literárnom diele Petra Jilemnického" hodnotí obraz povstania v románe národného umelca P. Jilemnického. Týmto príspevkom časopis zároveň pripomína 5. výročie smrti tohto zakladateľa slovenskej socialistickej literatúry. Břetislav Truhlář článkom „Slovenská poézia o Slovenskom národnom povstaní" rieši niektoré základné otázky odrazu povstania v súčasnej slovenskej poézii a Juraj Špitzer v článku „Literatúra v povstaleckej tlači" shŕňa množstvo krásnych dokladov o tom, ako povstalecká tlač využívala bohatstvo revolučných a bojových tradícií slovenskej klasickej literatúry a ako literatúra (najmä poézia) pomáhala slovenskému ľudu v jeho boji proti fašistickým votrelcom a domácim zradcom.